

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Кваліфікаційна робота магістра

з теми: «Молдавський вектор зовнішньої політики гетьмана Богдана Хмельницького: його роль в процесі реалізації української державної ідеї середини XVII ст.»

Виконав: здобувач 2 курсу
групи Ist1-M22z
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Марцинишен Дмитро Анатолійович

Керівник:
Газін В. В., доктор історичних наук,
доцент кафедри історії України

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Історіографія проблеми.....	8
1.2. Огляд джерел.....	13
1.3. Методологія дослідження.....	15
Висновок до розділу 1.....	17
РОЗДІЛ 2. ВИТОКИ МОЛДАВСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО.....	19
2.1. Молдавський трон для українських козаків.....	19
2.2. Молдавське князівство в сфері уваги Северина Наливайка.....	33
Висновок до розділу 2.....	41
РОЗДІЛ 3. МОЛДАВСЬКА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.....	43
3.1. Основні завдання молдавської політики гетьманського уряду Богдана Хмельницького.....	43
3.2. Молдовські походи військ Б. Хмельницького та Т. Хмельницького.....	49
3.3. Молдавська політика в контексті придунайського зовнішньополітичного вектору українськго Гетьманату.....	71
Висновок до розділу 3.....	75
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні різні питання історії України набувають нової актуальності, що пов'язано з московсько-українською війною, яка фактично розпочалася у 2014 р. з анексії московією Криму, а з 24 лютого 2022 р. переросла у повномасштабну агресію москви проти незалежної європейської держави, якою є Україна. Власне сьогодні українська історична наука утримує свій фронт, фронт проти московських фальсифікацій історичного минулого, фронт, який має створити мотивацію для всього нашого народу. Українці сьогодні ведуть боротьбу не лише за незалежність своєї держави, не лише з існування української нації, а й за всю Європу, за демократичні цінності, як формувалися протягом віків, за принципи свободи, рівності, взаємоповаги тощо. Поряд з нами стоять наші союзники. Це США, Велика Британія, Німеччина, Польща, Литва та багато інших демократичних цивілізованих держав. Серед них і один з наших близьких сусідів та держава, яка має давні й тісні стосунки з Україною. Це – Молдова. Слід відзначити, що саме спільна боротьба проти московської імперської агресії, значною мірою, поєднує нас з Молдовою, як і з Польщею, Литвою та ін. Що ж до періоду XVII ст., то в історії України він є періодом надзвичайно складним як в сенсі внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних процесів. Саме на цей період припав черговий етап українського державотворення. Це був період, пов'язаний зі становленням та активним виходом на історичну арену українського козацтва, яке очолювалося визначними козацькими ватажками, що постали не лише в якості талановитих воєначальників, а, насамперед, - державних діячів. Був це час, коли на українських землях розпочалася Національна революція, у результаті якої було визволено значну частину України від польсько-шляхетського панування та створено Українську козацьку державу під назвою Військо Запорозьке. Творцем її, по праву, можна вважати Великого українського гетьмана Богдана Хмельницького, який сформував основні

положення української державної ідеї та змусив український народ вступити у боротьбу за її реалізацію. Українська козацька держава формувалася в надзвичайно складних геополітичних умовах, що стало одним з визначальних факторів, що впливали на перебіг політичних, військових та соціально-економічних процесів в Україні. Боротьба між сусідніми державами за вплив на український уряд (за вирішення «українського питання») значною мірою визначала політику як гетьмана Богдана Хмельницького, так і наступників його.

Україна опинилася у своєрідному «трикутнику смерті» (Польща, Московія та Крим, за яким стояла могутня Османська імперія), коли жодна з цих держав не була зацікавлена в тому, щоб існувала могутня держава на українських землях. Відтак Військо Запорозьке було фактично позбавлене шансів на незалежне життя. За таких умов перед українським Гетьманатом постала першочергова проблема налагодження союзних стосунків з сусідніми державами. Це могло гарантувати відносну стабільність, як всередині козацької України, так і ззовні. Гетьман шукав шляхів для реалізації своєї державної програми. Шляхи ж полягали у лавіруванні між різними силами, що визначали політичний клімат в регіоні Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), у пошуку компромісів та укладенні довгострокових, чи ситуативних військово-політичних об'єднань. Як наслідок, маємо у цей час низку міжнародних угод, коаліцій, в яких фігурували Московська держава, Швеція, Валахія, Трансільванія, Османська імперія, Кримське ханство, а також Молдавське князівство. Власне Молдова відіграла в ході Української національної революції сер. XVII ст. досить помітну роль. Відтак, на нашу думку, без всебічного дослідження особливостей цих відносин українського Гетьманату з керівництвом Молдовського князівства, участі українських військ в молдавських подіях, обставин та наслідків загибелі Тимофія Хмельницького, старшого сина Великого гетьмана, не можна відтворити цілісну картину розвитку Української національної

революції XVII ст. та міждержавних відносин в регіоні Центральної та Східної Європи.

Сьогодні українськими та зарубіжними істориками активно досліджуються різноманітні питання, які пов'язані з історією Української революції сер. XVII ст. Цікавість до даної проблематики можна пояснити кількома чинниками. По-перше, це наявність значної кількості «білих плям» в дослідженні цих подій. Остання пов'язана з тотальною заідеологізованістю московської, а надалі радянської історичної науки (панування переяславського міфу, тенденційна ідеологічно зумовлена характеристика діячів історії України, замовчування та фальсифікація процесу українського державотворення, свідоме перекручування діяльності одного з найвизначніших гетьманів України середини XVII ст. – Богдана Хмельницького). Другий чинник – це те, що сьогодні неабиякий інтерес викликають різні аспекти українського державотворення, боротьби за незалежність, визвольної війни. Це пояснюється схожістю сучасних суспільно-політичних процесів в Україні з минулими подіями історії України. Третій чинник це те, що сьогодні з відкриттям раніше недосяжних архівів, виданням заборонених радянськими ідеологами праць визначних істориків минулого, сучасні науковці отримали нагоду здійснювати наукові пошуки, оприлюднювати їх результати.

Власне це й визначає **актуальність** дослідження та вибір теми магістерської роботи: **«Молдавський вектор зовнішньої політики гетьмана Богдана Хмельницького: його роль в процесі реалізації української державної ідеї середини XVII ст.»**.

Отже, дослідження політики українського Гетьманату відносно Молдавського князівства, на нашу думку, є важливим елементом комплексного вивчення подій історії Української революції XVII ст.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика українського гетьманського уряду Богдана Хмельницького, спрямована на формування сприятливих міжнародних умов для перемоги над Річчю Посполитою та і

утвердження незалежної української козацької держави Війська Запорозького.

Предметом дослідження є формування, розвиток та генеза та особливості розвитку українсько-молдовських відносин періоду гетьманування Б. Хмельницького.

Хронологічні межі дослідження. Кваліфікаційне магістерське дослідження охоплює період з 90-х рр. XV ст., часу, коли розпочалися перші спроби з боку українських козаків активно впливати на розвиток політичної ситуації в Молдові (акції Дмитра Байди-Вишневецького, Самійла Кішки, Івана Підкови...), до 1657 р., часу завершення гетьманування Богдана Хмельницького.

Метою дослідження є з'ясування завдань, суті, особливостей та результатів молдавської політики гетьмана Богдана Хмельницького.

Для досягнення поставленої дослідницької мети передбачається розв'язання таких **завдань**:

- охарактеризувати основні джерела та проаналізувати історіографію проблеми;
- дослідити розвиток українсько-молдавських відносин з 90-х рр. XV ст. – до 1648 р., часу, коли розпочалася Українська національна революція;
- з'ясувати передумови формування молдавського напрямку в зовнішній політиці українського Гетьманату Б. Хмельницького;
- прослідкувати зв'язок молдавської політики гетьмана з внутрішніми державотворчими процесами;
- проаналізувати перебіг та результати першого та другого молдавських походів Богдана Хмельницького;
- визначити місце українсько-молдавських відносин в системі міжнародної політики в регіоні Центрально-Східної Європи в середині XVII ст.

- проаналізувати військові та політичні наслідки молдавської політики українського Гетьманату Богдана Хмельницького, її вплив на геополітичне становище козацької України 50-х рр. XVII ст.

Практичне значення магістерського дослідження полягає в тому, що його матеріали, основні висновки й положення корегують й уточнюють існуючі знання з цілого ряду питань історії Української національної революції XVII ст. Водночас, їх можна використати для підготовки, навчальних посібників, лекційних курсів з історії України у ЗВО, а також для підготовки тематичних занять.

Методологічною основою роботи стали принципи історизму й наукової об'єктивності, що дало змогу уникнути упереджених, заідеологізованих, політично заангажованих підходів. Для реалізації дослідницької мети використані проблемно-хронологічний, а також порівняльно-історичний методи, що дало змогу не лише простежити розвиток міждержавних відносин Молдови й України в період Української революції сер. XVII ст., а й виявити логічний зв'язок між військовими та політичними подіями в козацькій Україні та Молдові, проаналізувати їх причини й наслідки. Досліджувана проблема висвітлюється нами комплексно, що цілком відповідає науковому принципу системності. Автор, сповідуючи принцип світоглядної толерантності, з повагою ставиться до позицій та думок, які не співпадають з його власними.

Структура роботи визначається її завданнями та метою, об'єктом та предметом дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.4. Історіографія проблеми

Стосовно українсько-молдовських відносин періоду гетьманування Богдана Хмельницького, то слід відзначити той факт, що, на жаль, сьогодні не існує спеціальних монографічних досліджень з даної проблематики. Проте, окремі питання знайшли висвітлення у різноманітних працях з історії України періоду середини XVII ст.

Висвітлення різних питань історії Української національної революції, і зокрема тих, що стосуються українсько-молдовських відносин даного періоду, зустрічаємо ще в текстах відомих козацьких літописів – Самійла Величка, Самовидця та Григорія Грабянки. Дані літописи цікаві для нас в сенсі оцінки тогочасних політичних та соціально-економічних подій з боку представників тодішньої лівобережної козацької старшини. Вказані літописи водночас можна вважати і джерелами, й історичними дослідженнями кінця XVII – початку XVIII ст. Адже їхні автори (особливо це стосується Г. Грабянки та С. Величка) часто для опису подій використовували більш ранні джерела, свідчення очевидців, тексти тогочасних істориків (поляків) тощо. Тобто, «кухня» їх створення не набагато відрізнялася від праці сучасних істориків[2; 14; 15]. Виходячи з цього, козацьким літописам притаманні певний суб'єктивізм при оцінці тих чи інших подій та наявність фактичних помилок і неточностей. При цьому ми відзначаємо їх безсумнівну цінність як вільного джерел. Адже окремі факти, які знайшли відображення в текстах літописів, почерпнуті з документів, які на жаль, на сьогодні втрачені. У цьому сенсі і Літопис Самовидця, і твори Г. Грабянки, чи С. Величка безумовно відіграють роль джерел, джерел надзвичайно цінних для сучасних дослідників.

Продовжено певною мірою традиції козацьких літописів в історико-політичному трактаті невідомого автора «Історія Русів» (кінець XVIII – поч. XIX ст.). Автор, зокрема, описуючи події національно-визвольної війни українців проти Польщі у сенр. XVII ст., приділив увагу й питанням взаємин між гетьманом Б. Хмельницьким та молдавським господарем Василем Лупу (Лупулом). Зокрема, там йдеться про плани українського гетьмана одружити свого сина Тимофія з донькою молдавського господаря Іриною (Домною, Розандою) та спроби Б. Хмельницького у цій справі заручитися підтримкою також кримського хана [43, с. 93].

В першій половині XIX ст. з'являються роботи Дмитра Бантиша-Каменського «История Малой России» та Миколи Маркевича «История Малороссии». До позитивних їх сторін слід вінести використання ряду документальних джерел, переважно московського походження [51, с. 90-100]. Водночас, слід визнати той факт, що, зокрема в роботі Д. Бантиша-Каменського, часто відсутній глибокий аналіз історичних подій. Автор вдається здебільшого до простого опису подій. Зокрема, ми не знаходимо в нього оцінки молдовської політики гетьмана Хмельницького. Водночас там доволі яскраво та докладно описується весілля гетьманича Тимоша Хмельницького з донькою молдовського господаря Василя Лупу Розандою. При цьому автор зауважує, що Лупу змушений був погодитися на цей шлюб під тиском з боку українського володаря [23, с. 183].

У др. пол. XIX ст. відбувається утвердження народницького напрямку в українській історіографії. Його особливістю було те, що на перше місце історики ставили саме інтереси народу, яким, на їх думку, мають підпорядковуватися політичні устремління всіх інших суспільних груп. Як наслідок – у них присутня критична оцінка будь-яких дій, які суперечать прагненням більшості українського населення (селян, рядового козацтва тощо), навіть за умови, коли вони йшли в руслі інтересів держави. Засновником народницької історіографії вважається видатний український вчений та суспільний діяч вчений Микола Костомаров [45, с. 4 - 5].

Дослідник історії запорізьких козаків Дмитро Яворницький у своїй фундаментальній 3-х томній роботі «Історія запорозьких козаків», безперечно, також не міг оминати проблеми українсько-молдовських відносин. Описуючи військово-політичну діяльність козацтва він, зокрема, звертає увагу на роль таких постатей як Іван Підкова, Самійло Кішка, що свого часу були саме провідниками молдовської політики українського козацтва [78, с. 34-50]. Також не залишилися поза увагою Яворницького питання участі запорожців у подіях Хотинської війни 1620-1621 рр., а також молдавських походів у 1622-1623 рр.[78, с. 145-158]

Наприкінці XIX ст. розпочалося формування державницької школи в українській історіографії. Її представники акцент історичного дослідження робили на вивченні різних аспектів саме державного будівництва. Зокрема, це стосувалося й дослідження історії Української козацької держави. Її риси проявилися уже в роботах видатного українського вченого М. Грушевського, хоча в них ще відчувався й народницький вплив [33]. Грушевський, описуючи події національно-визвольної війни, не міг оминати питань політики Богдана Хмельницького стосовно Молдовського князівства. Водночас, на відміну від попередників, він докладно аналізує причини активізації даного зовнішньополітичного вектору. Акцентує увагу на передумовах, приинах та наслідках походів козацького війська на Молдову [36, с.80-92]. Оцінюючи дипломатичні кроки Б. Хмельницького стосовно Молдови, Грушевський зазначає, що «...це була дуже інтересна комбінація, не просто династична, а й політична в повній мірі» [36, с. 93].

З окупацією України московськими більшовиками та встановленням радянської влади в 20-х рр. XX ст. стає відчутним жорсткий ідеологічний вплив державно-партійного апарату на історичну науку. Це викликало кризу української державницької історіографії. Однак, навіть в цей важкий для української історичної науки час вітчизняні вчені активно працювали над дослідженням різних проблем минулого українського народу. Однією з яскравих подій цього важкого часу стала поява монографії Івана

Крип'якевича «Богдан Хмельницький». Дана робота відзначається ґрунтовним аналізом перебігу військово-політичних подій, пов'язаних з національно-визвольною війною українського народу. Стосовно відносин з Молдовою І. Крип'якевич вказує, що «...як і Валахія та Трансільванія, вона була в центрі політичних зусиль Богдана Хмельницького». На думку вченого, Богдан Хмельницький намагався розірвати молдавсько-польський союз та «...зробити Молдавію залежною від України» [47, с. 154].

У 50-х – 80-х рр. ХХ ст. українська історична наука продовжувала переживати надзвичайно важкі часи. Ідеологічний тиск партійно-державного апарату не давав змоги з'являтися та розвиватися об'єктивним поглядам на вітчизняну історію. Панувала єдина комуністично-московська концепція історії СРСР (включаючи всі території, що входили до цього імперського утворення), яка визначала напрями розвитку й української історіографії та обмежувала коло питань, що розглядалися істориками. Піддавалися жорсткому контролю та критиці висновки дослідників. Однак, навіть за таких неймовірно «драконівських» умов українським історикам вдавалося публікувати праці, які на сьогодні є, безумовно, вагомими в дослідженні історії України ХVІІ ст. З ряду історичних праць, що з'явилися в цей період і в яких, зокрема, увага приділяється й питанням відносин гетьмана Хмельницького з Кримом, Молдовою, Волощиною, Трансільванією слід виділити роботи Олени Апанович, Володимира Голобуцького та Катерини Стецюк [19; 20; 29; 67].

З початку 90-х рр., коли Україна здобуває незалежність, розпочався новий період в дослідженні вітчизняної історії. Жвавий інтерес викликають різні питання українського державотворення, вченими піднімаються проблеми виникнення, розвитку та загибелі Української козацької держави ХVІІ ст. Зокрема, активно здійснюються дослідження різноманітних питань зовнішньої політики українського Гетьманату.

Важливою подією в сенсі дослідження суспільно-політичної історії України ХVІІ ст. стала розробка й утвердження нової концепції історії

Національно-визвольної війни українського народу, здійснена Валерієм Смолієм та Валерієм Степанковим й продовжена представниками, сформованої ними наукової школи. Згідно із запропонованою вченими схемою, події з 1648 по 1676 р., розглядаються як ланки єдиного процесу боротьби українського народу за визволення з-під влади Польщі та створення незалежної, соборної Української держави [61]. З другої половини 90-х рр. В. Смолієм та В. Степанковим запропонували дифініцію «національна революція» стосовно характеристики подій 1648 – 1676 рр. Це власне засвідчувало прагнення акцентувати увагу саме на процесах державотворення, тих кардинальних змінах у соціально-економічному та політичному житті держави, які супроіоджували революційні процеси в українському суспільстві [62, с. 3-12].

Питання українсько-молдовських стосунків були в полі зору також української дослідниці Наталії Яковенко. Зокрема, аналізуючи напрями зовнішньої політики гетьманського уряду, історикиня зазначає, що «...намагаючись здобути власну вигоду завдяки збуренню стабільного розкладу політичної рівноваги між Польщею, Туреччиною та Московією, гетьман водночас намагався втягнути в цю ризиковану гру малі сусідні держави – Кримський ханат, Молдову, Волощину, Семиграддя» [79].

Звичайно, різноманітні питання дипломатичних стосунків, зовнішньої політики цього періоду не могли не знайти відображення в сучасній українській історіографії. Так, багато уваги проблемам міждержавних відносин періоду Української національної революції середини XVII ст. приділяється в роботах сучасних українських істориків Віктора Горобця, Валерія Смолія та Валерія Степанкова, Ярослава Федорука, Тараса Чухліба та ін. [32; 33; 61; 62; 63; 64; 69; 70; 71; 72; 75; 76; 77].

Молдавську політику українського Гетьманату та українсько-молдовські стосунки періоду Української національної революції середини XVII стю висвітлено також у фундаментальній праці «Нариси з історії дипломатії України». Там вони розглядаються в контексті характеристики

зусиль гетьманського уряду Б. Хмельницького зі створення антипольської коаліції Війська Запорозького з придунайськими князівствами [55].

Отже, слід відзначити, що тема українсько-молдовських відносин в період гетьманування Богдана Хмельницького, на жаль, поки не знайшла достатнього висвітлення. Досі немає жодного спеціального комплексного дослідження, де б аналізувалися стосунки між двома державами. Дану лакуну намагаються сьогодні заповнити не лише українські, а й молдавські історики. Відтак маємо дисертаційне дослідження Віктора Даміяна [40], а також окремі статті Едуарда Байдауса [22, с. 197-206].

3.5. Огляд джерел

Джерельну базу нашого дослідження складають переважно опубліковані матеріали.

Серед використаних для написання кваліфікаційної агістерської роботи матеріалів варто виділити такі збірки документів як «Документи Богдана Хмельницького», «Воссоединение Украины с Россией», «Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг.».

Слід відзначити, що в ще радянський час вийшли документальні збірники, які досі відіграють важливу позитивну роль у дослідженні даної проблематики. Вітчизняними істориками й архівістами була проведена велика робота з виявлення документів часів Хмельниччини. Результатом її стало видання 3-х томного зібрання документів та матеріалів «Воссоединение Украины с Россией» [3; 4; 5], яке відкрило можливості для дослідження подій Української революції XVII ст., зокрема й дипломатичних відносин. Серед останніх і ті, що стосуються політики українського гетьманського уряду Богдана Хмельницького стосовно Молдовського князівства. Однак, підбір та коментування документів, звичайно, носили тенденційний характер.

Значна інформація щодо дипломатії гетьмана міститься в збірнику «Документи Богдана Хмельницького (1648-1657)»[10], де вміщено велика кількість листів, універсалів та наказів українського гетьмана за 1648-1657 рр., що зібрані в архівах та бібліотеках України, Московії, Польщі, Австрії, Швеції. Серед вміщених у цій збірці документів знаходимо матеріали листування гетьмана Хмельницького з молдовським господарем Василем Лупу (Лупулом), повідомлення різних польських комісарів про хід військових дій, зокрема й тих, що були пов'язані з молдавськими походами Богдана Хмельницького, про участь у них кримських татар, матеріали про хід кримсько-польських та кримсько-московських, українсько-молдовських переговорів тощо.

Щодо документальних джерел, то слід відзначити, що вони, на жаль, представлені в досить обмеженій кількості. Окрім того основну їх частину складають польські та московські джерела, яким зазвичай властива певна тенденційність в оцінці політичних подій в Україні. Зокрема, московські воєводи у своїх відписах та донесеннях уряду часто намагалися акцентувати увагу на своїх успішних діях і, звичайно, вони замовчували свої невдачі та поразки. Подібна ситуація характерна й для матеріалів, що виходили з польської сторони.

Слід також досить обережно підходити та будувати висновки на змісті гетьманських листів до різних іноземних володарів. Адже вони часто були засобом проведення таємної політики. Відтак вони не завжди відображали справжні прагнення українського володаря. Слушну думку стосовно цього висловив український історик та археограф Юрій Мицик, який вважає, що «...основним їх недоліком є те, що вони не дають можливості встановити найважливіших секретних доручень, які не довірялися паперу, а передавалися в усній формі, а деякі були змінені з тактичних міркувань» [53, с. 120]. Відтак, часто для створення цілісної картини, яка б всебічно характеризувала зовнішню політику українського Гетьманату, доводиться

зіставляти матеріали, звертатися до інших джерел: літописів, хронік, а також мемуарної літератури.

У роботі використані літописні матеріали й хроніки. Так, серед пам'яток українського літописання цінною для нас є «Кройніка» Феодосія Софоновича. Останній у 1653 – 1655 рр. виконував обов'язки ректора Києво-Могилянської колегії, а з 1655 р. був ігуменом київського Михайлівського Золотоверхого монастиря, написав свій твір у 1672 – 1673 рр., у якому виклав історію України з найдавніших часів до 1673 р. Власне події останніх десятиліть описані на основі його особистих спостережень та інформації, яку він міг отримати з перших вуст. Даний твір позбавлений ряду помилок та недоліків, характерних для пізніших літописів, що будувалися на основі попередніх творів, відтак запозичуючи їх вади. Стосовно досліджуваної нами проблеми, то важливою для нас є інформація стосовно подій, пов'язаних з взаємодією козацьких військ з татарами під час національно-визвольної війни. Зокрема, там ми знаходимо опис подій Берестецької битви 1651 р. [17].

Загалом, вважаємо, що джерельна база є достатньо репрезентативною, щоб успішно виконати усі дослідницькі завдання, поставлені в роботі та досягти окресленої мети.

1.3. Методологія дослідження

Методологічною основою кваліфікаційного магістерського дослідження є принципи: історизму, об'єктивності та системності. Головним у нашому дослідженні виступає саме принцип історизму, використання якого дало змогу у динаміці простежити та всебічно проаналізувати розвиток українсько-молдавських відносин з періоду, коли українське козацтво активно виступило на міжнародній арені, до часу завершення гетьманування Богдана Хмельницького. Згідно цього принципу всі історичні факти, явища

та події розглядалися відповідно до конкретно-історичних обставин, у їхньому взаємозв'язку та взаємообумовленості.

Другим методологічним принципом є принцип об'єктивності, згідно якого всі висновки ми робили спираючись тільки на реальні факти, історичні джерела, намагалися уникати їх викривлення та будь-яких фальсифікацій, підтасовування під задалегідь сформовані схеми. Це стосується аналізу тогочасних українсько-молдавських відносин, політики гетьмана Богдана Хмельницького щодо Османської імперії, Криму, західноєвропейських країн, в сенсі реалізації молдавського зовнішньополітичного вектору. Даний метод дав змогу уникнути тенденційності. При цьому ми намагалися залучати якомога більше різноманітних джерел нам різного походження. Це дало змогу проаналізувати історичні факти й процеси, а також обґрунтовувати висновки.

Одним з головних принципів історичного наукового пізнання є принцип системності, якого суть полягає в орієнтації дослідження на розкриття всіх процесів та явищ у їх цілісності. Системність передбачає виявлення всіх типів зв'язків, реконструкції повної та цілісної картини досліджуваної проблеми. У нашому випадку, зокрема, йдеться про з'ясування особливостей зовнішньої політики Українського Гетьманату Богдана Хмельницького, та місце в ній саме молдавського вектору. Завдяки принципу системності вдалося згрупувати в структурно завершеній формі дані історичних джерел та наукової літератури, з'ясувати всі умови, за яких відбувалися досліджувані нами історичні події, процеси та явища, а також встановити між ними причинно-наслідкові зв'язки.

Під час вирішення поставлених у магістерській роботі завдань нами були використані також і спеціальні історичні методи дослідження. Одним з таких виступив історико-генетичний метод. Він спрямований на вивчення генези конкретних історичних явищ та з'ясування причин їх змін. За змістом цей метод найбільшим чином відповідає саме принципу історизму. Завдяки цьому ми змогли проаналізувати перебіг протистояння на

зовнішньополітичні арені, особливості боротьби Українського Гетьманату з створення широкої антипольської коаліції, причини провалу молдавської політики Чигириня.

Також ми застосовували порівняльно-історичний метод, який є одним з основних засобів власне історичного дослідження. Цей метод спрямовує дослідника на виявлення загального й особливого в процесах та явищах, яке відбувається на основі зіставлення всіх історичних явищ. Застосування порівняльно-історичного методу дало змогу всебічно проаналізувати воєнно-політичні процеси, що відбувалися в 1648 – 1657 рр.

Наступним методом є метод періодизації. Його суть полягає в розподілі історичного процесу на певні часові проміжки, які відображають якісний стан досліджуваного нами явища.

Отже, застосовуване у нашій магістерській роботі поєднання різних наукових методів дослідження виявилось необхідним та цілком виправданим під час роботи над даною тематикою.

Висновок до розділу 1

Стосовно українсько-молдовських відносин періоду гетьманування Богдана Хмельницького слід відзначити той факт, що на сьогодні не існує спеціальних монографічних досліджень, де б розкривалася дана тема. Проте, окремі питання знайшли висвітлення в різноманітних працях з історії України періоду середини XVII ст.

Джерельна база магістерського дослідження є достатньо репрезентативною, щоб успішно виконати усі дослідницькі завдання, поставлені в роботі та досягти окресленої мети.

Методологічною основою роботи стали принципи історизму й наукової об'єктивності, що дало змогу уникнути упереджених, заідеологізованих, політично заангажованих підходів в науковому

дослідженні. Для реалізації дослідницької мети використані проблемно-хронологічний, а також порівняльно-історичний методи. Це дало змогу не лише простежити розвиток міждержавних стосунків Молдови й України періоду Української національної революції середини XVII ст., а й виявити логічні зв'язки між політичними та військовими подіями в козацькій Україні та Молдовському князівстві, проаналізувати їх причини та передумови, перебіг та наслідки. Досліджувана проблема висвітлюється нами комплексно, що цілком відповідає принципу системності. Автор, сповідуючи принцип світоглядної толерантності, шанобливо ставиться до думок та позицій, які не співпадають з його узагальненнями та висновками.

Застосовуване у нашій магістерській роботі поєднання різних наукових методів дослідження виявилось необхідним та цілком виправданим під час роботи над даною тематикою

РОЗДІЛ 2

ВИТОКИ МОЛДАВСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО

2.1. Молдавський трон для українських козаків

До XIV ст. значна частина території сучасної Молдови була заселена українцями та входила до складу Руської держави та її спадкоємиці Галицько-Волинської держави. Дослідники доводять, що у відомій «Повісті минулих літ» згадується про населення Дністровсько-Прутського межиріччя в IX–XIII ст. Вважається, що це були слов'янські племена (тиверці, а також уличі та білі хорвати), які пізніше стали складовою частиною української нації [26, с. 201]. У період XIV–XVII ст. в українського та молдовського народів сформувалися самобутні, водночас подібні культури. Можна відзначити ряд спільних рис, зокрема, у книжній традиції, на яку великий вплив мала спільна для двох народів православна релігія. Православ'я як пануюча релігія як в українців, так і у молдован була об'єднуючим чинником для них. У молдовській церкві, як і в українській, в богослужінні, а також писемності використовувався старослов'янська мова саме в українському (київському) зводі; до кінця XVI ст. українська й молдовська церкви підпорядковувалися Константинопольському патріарху. Постійні зв'язки розвивалися й надалі: тривав обмін предметами церковного інвентаря, книгами; відбувалися контакти між діячами церкви, які приїжджали тимчасово або назавжди з України до Молдови або навпаки. Звичайно, такий стан речей сприяв формуванню ряду спільних рис як у мистецтві, так і в освіті й культурі двох народів. Одним з найвизначніших діячів церкви Молдови й України у XV ст. був болгарин за походженням Григорій Цамблак. Основну частину свого життя він провів у Молдові, проживаючи у монастирі Нямц. Літературну й церковну діяльність Цамблак продовжив в Україні, коли зайняв престол київського митрополита (1414–1418 рр.) [Винар Л. Молдавська, с. 310]. У роки турецького панування молдовська культура

занепала. Так, у XVII ст., коли з'явилася необхідність в досвідчених художниках, їх стали шукати уже за межами країни, в тому числі й в Україні.

Політика Війська Запорозького щодо Молдови має давні корені та веде початок ще з кінця XV – початку XVI ст. Вона пов'язана зі змінами політичного положення в Східній та Центральній Європі, які були спричинені завоюванням Османською імперією в 20-их рр. XVI ст. земель Угорського королівства. Європа втратила одного з організаторів хрестових походів проти Порти, а Молдавське – одного з можливих союзників в боротьбі із впливом Туреччини. Протягом свого існування Молдова неодноразово визнавала свою васальну залежність від угорської корони, набуваючи тим самим союзника в своїх зовнішньополітичних акціях[31, с. 94-130].

Українське козацтво, в цілому, - як військова сила - починає себе активно проявляти поблизу кордонів Молдавського князівства ще з 10-х-20-х рр. XVI ст. Насамперед це відбувалося в різноманітних акціях, спрямованих проти кримських татар [74]. Нападам українських козаків як з суші, так і з моря піддаються Крим та турецька фортеця Очаків. Найбільша бойова активність козаків помітна в 1516–1524 рр., 1532–1533 рр. і 1539 р. [74]. З цього часу починаються їх напади на турецькі пашалики – території, що раніше входили до складу Молдовського князівства. Вперше бувша Молдовська фортеця Четатя Албе (перейменована при переході під владу Туреччини в Аккерман) піддалася нападу козаків в 1519 р.

З другої половини XVI ст. відбувається перехід від непрямого впливу на внутрішньополітичну ситуацію в Молдовському князівстві до прямого втручання у його внутрішні справи. Ця еволюція була пов'язана з низкою факторів.

По-перше, нападами Кримського ханства на південні й південно-східні рубежі Речі Посполитої, що продовжувалися не зважаючи на укладення між Портою й Польщею численних угод, які мали врегулювати ситуацію у прикордонних районах та встановити мир між державами (1486

р., 1489 р., 1502 р. – про перемир'я; 1519 р. – про мир та дружбу; 1525 р. та 1528 р. – про перемир'я і, нарешті 1533 р., 1547 р., 1554 р., 1564 р. – про «вічний мир»). Після підтвердження останніх договорів мало що змінилося. Мешканці прикордонних районів, а також провінційна місцева шляхта підтримували акції, спрямовані на відсіч турецько-татарської агресії. Це часто відбувалося всупереч діям центральних властей. Литовські й польські магнати впродовж вказаного періоду неодноразово вдавалися до практики військового найманства, формуючи бойові загони з мешканців південного пограниччя й українських козаків [69, с. 13].

По-друге, з 30-х рр. XVI ст. Польське королівство все наполегливіше прагнуло посилити свій вплив на політичне життя Молдовського князівства. Під час переговорів між Краковом і Стамбулом польська сторона робила спроби відстояти ідею подвійної васальної залежності Молдови – від Порту та від Польщі. Пізніше поляки пропонували замінити молдавського господаря Петру Рареша на власне польського ставленика Олександра. Обидві вказані ініціативи були відхилені Стамбулом. Однак подібні ініціативи Кракова не припинялися й надалі.

По-третє, королі польські, побоюючись конфронтації зі знаттю, дивилися крізь пальці на підтримку, яка надавалася магнатами й шляхтою різним претендентам на молдовський престол. Часто останні організовували та приймали активну участь у походах в Молдовське князівство. Таким чином польський король зберігав за собою можливість втручатися у внутрішні справи Молдови.

По-четверте, відповідно до наказу турецького султана, на молдовський престол могла бути затверджена будь-яка людина, навіть та, що не належала ні до княжої династії, ні до молдовського боярства. Головне тут була обіцянка виконувати всі вимоги Стамбулу [30, с. 120]. Саме такою людиною виявився Якоб Гераклід, призначений молдовським господарем у 1560 р. Цією ситуацією вирішив скористатися Дмитро Вишневецький (Байда), український князь та один з керівників запорізького козацтва. У 1563

р. він здійснює спробу втрутитися у внутрішні справи Молдови, виношуючи плани зайняти князівський трон. У той час в Молдові відбувалася міжусобна боротьба за владу: зіткнулися дві протиборчі сторони – тогочасний господар Якоб Гераклід Деспот та опозиція – бояри, очолювані Стефаном Томшою. Вибір на користь Дмитра Вишневецького випав не випадково. Його кандидатуру підтримав впливовий польський магнат Ольбрехт Ласький, що як і Вишневецький, був прихильником активних дій проти Османської імперії та Кримського ханства. Якоб Гераклід Деспот, який був власне ставлеником Ольбрехта Ласького на молдавському престолі, не виправдав надій того. Литовська і Жмайтська хроніка свідчить про те, що «...Дешпот... пана Ласького, великі пожитки... втратив, не виконав обітниці, яку приобещал перед всаженъем на молдавське панство» [16, с. 113].

Претензії на трон Дмитра Вишневецького ґрунтувалися на родинних традиціях. Він був у споріднених зв'язках зі знаменитим молдовським господарем Штефаном чіл Маре. На початку 50-х рр. XVI ст. Дмитро Вишневецький протягом шести місяців знаходився за дорученням польського короля Сигізмунда-Августа у Стамбулі. Скориставшись з даної ситуації, він провів переговори про перехід на службу до турецького султана, за умови отримання в своє володіння території в кримсько-литовському пограниччі, в районі Дніпра.

Нарешті, слід відзначити, що та політика, яку проводив Гераклід в Молдовському князівстві, не знайшла підтримки у тамтешнього населення. У Молдові були запроваджені високі податки для сплати данини османам і повернення боргів кредиторам господаря [16, с. 113]. Ускладнилися відносини Деспота і з керівництвом православної церкви. За наказом Геракліта для чеканки золотих монет переплавлялося церковне начиння, а у князівстві отримали притулок протестанти.

Слід відзначити, що політикою Деспота було незадоволене й крупне молдавське боярство, яке готувало змову проти господаря. На чолі змовників стояв Стефан Томша. Останній взяв в облогу Сучавський замок, в якому

знаходився Гераклід [16, с. 113]. У цей же час в боротьбу втрутитися Ольбрехт Ласький, який після переговорів з Дмитром Вишневецьким почав підтримувати його претензії на молдавський трон. Ольбрехт Ласький для здійснення свого задуму «...забрав. людові. 6000, а князь Вишневецький також 6000 тисяч.. .» [16, с. 113]. Знаходячись недалеко від кордонів Молдовського князівства, Вишневецький розпочав переговори з посланцем Геракліда. Саме із силами Дмитра Вишневецького та Ольбрехта Ласького були пов'язані останні надії Геракліда на порятунок як свого господарства, так і свого життя.

Дмитру Вишневецькому в обмін на зняття блокади навколо Сучави господар пропонував платню його війську «...а князеви Вішневецкому на кождый долю давати певную торбу гроший і килка тисячий волів і килка сотів коней» [16, с. 113]. Проте Вишневецький відхилив цю пропозицію, бо від Стефана Томши було отримано послання, в якому Дмитра Вишневецького просили зайняти молдавський трон «...все панове будить чекати і примовати за господаря свого» [16, с. 113]. Український князь, не вбачаючи якоїсь загрози, відправився із загоном всього в 500 козаків на зустріч зі своїми прихильниками. Однак, по дорозі раптово був атакований у села Верчикань численними загонами Стефана Томши.

У результаті, загін Дмитра Вишневецького розгромили, його самого полонили й під посиленою охороною доставили до Константинополя, де потім того було страчен «Вишневецького в Константинополю на гак скинено» [1, с. 127].

На думку М. Грушевського, «...зовнішньополітичні дії Дмитра Вишневецького відносно Молдови були самостійними і незалежними від чиеї-небудь політичної волі». Він стверджує, що «...починаючи з періоду другої половини XVI в. козацтво стає частиною міжнародної політики, «суверенною політичною силою», яка виходить за рамки допоміжної військової сили, що знаходиться тільки на службі прикордонної шляхти» [35, с. 7].

Український історик В. Голубуцький, своєю чергою, вважав, що кінцевою метою суперечливої політичної діяльності Дмитра Вишневецького було «...створення на межі Литви і Кримського ханства свого князівства» [29, с. 71-84]. А в роботі «Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-восточной Европы в XV-XVI вв.» наголошується, що перебування Дмитра Вишневецького в Стамбулі, його служба у царя Івана IV Грізного, а пізніше повернення у ВКЛ були ланками одного ланцюга в політиці польського короля Сигизмунда-Августа, який балансував між Стамбулом, Бахчисараєм та Москвою. Політичні ж амбіції самого Вишневецького були лише прикриттям для зовнішньої політики Сигизмунда-Августа [57, с. 253-254, 259-260].

Сучасний український історик Я. Федорук, кажучи про козацьке військово-найманство, що було поширене упродовж всього періоду XV-XVII ст., зокрема, і під час походу Вишневецького до Молдови, наголошує, що «...цей процес був тісно пов'язаний з генезисом козацтва, як соціально-правовою системою, і став каталізатором його розвитку у військово-політичному відношенні» [69, с. 17].

Отже, можна заключити, що в період, коли на чолі козаків стояв Дмитро Вишневецький, запорізьке козацтво зарекомендувало себе тією силою, на яку можна було спертися, щоб звести на молдавський трон будь-якого кандидата. Відтак було закладено фундамент самостійної військово-політичної діяльності козацтва. Цілком правомірним є висновок, що діяльність Дмитра Вишневецького була відображенням чергових змін ступеню впливу запорізького козацтва стосовно Молдови: від суто військового – до військово-політичного.

Наступним яскравим проявом активної молдовської політики Війська Запорізького стали події 1574 р., які були тісно пов'язані з подіями, що поза межами Молдовського князівства. З 1570 р. по 1573 р. Османська імперія вела війну з Венецією та її союзниками за Кіпр. Хоча турки й здобули перемогу, Османська імперія вийшла з тривалої війни досить ослабленою.

Військові витрати у Стамбулі планували відшкодувати за рахунок збільшення повинностей не тільки своїх підданих, але й васалів імперії. У 1574 р. Порта зажадала від молдовського господаря Іоанна Лютого в два рази збільшення харача (з 60 тисяч золотих до 120 тисяч). Господар Волощини Олександр II, переслідуючи свої інтереси, також пообіцяв Стамбулу виплачувати щорічну данину, збільшену вдвічі. Таким чином він добивався призначення на яський престол свого брата Петру Шкепу, який отримав прізвисько Кульгавий [58, с. 144-145].

Іоанн Лютий скликав господарську раду й повідомив про вимогу Порти. Він запропонував два виходи з даної ситуації: перший – прийняти вимоги султана, другий – почати повстання. Волоські бояри підтримали варіант антиосманського повстання. Почавши відкрите протистояння проти Туреччини, господар розумів, що Молдовське князівство не зможе самотужки впоратися з потужною Османською імперією. У пошуках союзників Іоанн Лютий звернувся за допомогою до короля Речі Посполитої, Генріха Валуа, а також правителя Трансильванії Стефана Баторія [58, с. 145-146].

Офіційно Річ Посполита відмовила в допомозі, але окремі магнати, незадоволені протурецькою політикою Генріха Валуа, вирішили підтримати Молдовського господаря. Трансильванія зайняла відкрито антимолдовську позицію, надіславши свої війська Петру Шкепу, який готувався зайняти молдавський трон замість Іоанна Лютого. Підтримка Лютому надійшла лише від частини підданих Речі Посполитої – козацько-польського загону, на чолі зі Сверчевським.

Михайло Грушевський говорить у цьому сенсі про два загони козаків, кожен по 200 чоловік, що склалися із завербованих мешканців міст Брацлав і Бар [35, с. 4].

Основні військові дії за молдовський трон між Іоанном Лютим і Петру Шкепу розвернулися в 1574 р. За наказом Лютого в країні була оголошена загальна мобілізація, у результаті якої чисельність молдовського

війська зросла до 40 тис. чоловік. До його складу влився козацько-польський загін Свєрчевського.

Похід козацько-польського загону в Молдовське князівство у 1574 р. істотно відрізнявся від всіх попередніх. Адже козаки відправлялися до Молдови не самовільно, а на прохання самого молдовського господаря. І якщо порівнювати похід Свєрчевського, з походом того самого Дмитра Вишневецького, організованим на початку 60-х рр. XVI в., то побачимо істотну відмінність. Д. Вишневецький, прямуючи до Молдови, захищав, насамперед, свої інтереси й інтереси того магнатського угруповання, що підтримувало його, але ніяк не інтереси Молдовське князівство. Більш того, цей похід носив не антиосманську спрямованість, а мав характер державного перевороту. У другому ж випадку козацький загін був покликаний захищати інтереси Молдови та її правителя Іоанна Лютого.

Козаки брали участь у чисельних битвах. Основні військові дії розвернулися у квітні – травні 1574 р. Турецький султан готувався посадити на молдавський трон Петру Шкепу. Для реалізації цієї мети до меж Молдови виступило об'єднане османсько-волоосько-трансильванське військо. Перша битва між військами Іоанна Лютого й Петру Шкепу відбулася поблизу села Жіліште й завершилася повним розгромом коаліційних сил, що підтримували Петру Шкепу. Це не була єдина перемога Іоанна Лютого. Вдалі бойові операції були проведені біля фортець Бендери, Бреїла, Аккерман, було захоплено Бухарест та підпорядкована значна частина Волощини, де був залишений молдовський ставленик. У ході битв було знищено два турецькі загони, що йшли на допомогу обложеним гарнізонам Бреїли й Бендер. У всіх цих битвах брали участь українські козаки, які застосовували свій багатий бойовий досвід, накопичений в битвах з Кримом та турецькими фортецями. Скрізь вони становили головну ударну силу [40, с. 47-48].

Отже, козацько-польський загін, завдяки своєму бойовому досвіду й навикам, зміг відіграти важливу роль в операціях проти військ, що підтримували Петру Шкепу.

Однак, після поразки військ Іоанна Лютото та розгрому загону Сверчевського Молдовське князівство зазнало спустошливого розорення турецько-татарськими військами, а трон Молдови посів, згідно наказу султана Петру Шкепу [42, с. 136].

Наступним етапом зростання впливу українського козацтва на політику Молдовського князівства стали події 1577 р. Саме тоді відбулася перша спроба запорізьких козаків посадити на трон Молдови претендента, висунутого саме з їхнього середовища. Першим молдовським господарем, якого висунуло козацтво, став Іван Підкова. Весною 1577 р. він розпочав свій похід до Молдови. На княжіння його закликали колишні прихильники Іоанна Лютото, які були невдоволені правлінням Петру Шкепу [1, с. 146]. Для того, щоб виправдати свої претензії на молдавський трон, Іван Підкова оголошує себе братом Іоанна Лютото, колишнього молдовського господаря.

У перший свій похід Підкова виступив навесні 1577 р. Однак ця його акція виявилася невдалою: у його розпорядженні був лише загін козаків в 330 чоловік. Він розраховував на підтримку частини молдавського боярства та народу. Але цього не сталося.

Улітку 1577 р. Іван Підкова здійснює новий похід до Молдови, який також не досягає мети. Козацький загін був відкинутий за межі князівства. Підкова зі своїми прихильниками відступив до міста Немирова, де чекав на прихід допомоги із Запоріжжя. Воно швидко прибуло на чолі з гетьманом Федором Шахом. Саме останній свого часу виступив ініціатором висунення Івана Підкови на молдавський трон.

У результаті, козацький загін Івана Підкови уже нараховував понад тисячу чоловік. Це йому дало змогу в листопаді 1577 р. зорганізувати новий похід в Молдовське князівство. Підкова перейшов кордон в районі Сорок, а в кінці листопада 1577 р. врешті зумів захопити столицю Молдови місто Ясси і зайняти господарський престол. Не зважаючи на успіхи Івана Підкови, Петру Шкепу не збирався припиняти боротьбу за трон. Перебуваючи у сусідній Волощині, Петру Шкепу звертається до султана з проханням військової

допомоги, щоб повернути втрачений престол. За наказом із Стамбулу у Волощині почало формуватися військо, до якого увійшли волоські, турецькі, трансільванські підрозділи й загони буджацьких татар[40, с. 53].

Не маючи в своєму розпорядженні достатніх сил, щоб протистояти військами Шкепу, Іван Підкова через деякий час покидає Молдову[40, с. 53].

Відвівши свої війська в сусідню з Молдовою Річ Посполиту, Іван Підкова сподівався на підтримку при королювському дворі Стефана Баторія, однак, в той період вона була малймовірною, бо Річ Посполита вела важку війну в Лівонії. Відтак, планам Івана Підкови стосвно повернення до Молдови так і не судилося здійснитися. Сам Підкова по дорозі з Немирова до Варшави був арештований, а потім, за наказом короля Стефана Баторія «...був відправлений до Раву [замокнув] Мазовецького повіту... звідти... до Львова...»[42, с. 158]. За наполяганням Стамбулу, через п'ять місяців після арешту, Іван Підкова був страчений.

Після невдачі Івана Підкови намагання представників українського козацтва дієво вплинути на політику Молдови і, зокрема, посісти молдавський трон не припинилися. Новим претендентом на титул молдовського господаря виступив такий собі Олександр, який оголосив себе «братом» Івана Подкови [40, с. 47-48]. Ця «спорідненість» мала б виправдати його домагання престолу Молдовського князівства, як «представника» господарської династії Молдови.

На початку лютого 1578 р. Олександр на чолі 2-тис. козацького війська увійшов до Ясс, захопивши молдавський престол. Він зумів утриматися при владі протягом цілого місяця [50, с. 20]. Однак у березні 1578 р. Ясси були взяті штурмом військами Петру Шкепу. Сумною виявилася доля Олександра і його сподвижників. Близько тисячі козаків загинули в битві за Ясси, 200 чоловік потрапили в полон. Їх було засуджено до каторги на галерах. Сам Олександр та 20 його найближчих соратників були страчені [42, с. 154]. Султанський двір сприймав козацтво як підданих польського короля. Відтак вторгнення українських козаків в межі Молдови з метою скидання

господаря, затвердженого Високою Портою, і заміни його іншим, без згоди на те Стамбулу, розцінювалося там не інакше як фактичне втручання Речі Посполитої у внутрішні справи Османської імперії. Це звичайно призводило до загострення польсько-турецьких відносин.

Однак невдачі «родичів» Іоанна Лютого не надто лякали інших «законних» претендентів із Запоріжжя на Молдавське князівство. Так, у дослідженні «Нариси зовнішньополітичної історії Молдавського князівства» наводяться наступні статистичні дані: в період з другої половини 70-х – до початку 90-х рр. XVI в. різні претенденти, за підтримки запорозьких козаків, 14 разів намагалися захопити Яський престол. За той час було здійснено 15 походів в Молдавське князівство без претендентів на престол. Також 20 походів козаки здійснили на території, захоплені Туреччиною у Молдавського князівства [58, с. 167].

Слід підкреслити, що підтримку в організації цих походів запорожці знаходили як в самому князівстві «в Молдові мають притулок, звідки їм поставляється зброя, одяг і провіант»[42, с. 166], так і з боку вихідців з Молдавського князівства, що знаходилися за його межами. Так, серед сподвижників Івана Підкови, які допомагали займатися підготовкою його походу до Молдови, був молдованин Чапа; один з претендентів, на ім'я Костянтина, перебуваючи в Польщі перед походом до Молдови, збирав навколо себе тамтешніх бояр-утікачів [58, с. 164].

У 1592 р., почався черговий похід до Молдови, в якому брали активну участь запорожці. Претендент, на ім'я Петру, який згадується в літописі Грігоріє Уреке як Петру Казаку, видавав себе за «сина» Олександра Лепушняну. На відміну від багатьох своїх попередників (Івана Подкови, Олександра – «брата» Підкови та ін.) він розпочав свій похід не з військового вторгнення до Молдови, а з переговорів з представником турецького султана в Речі Посполитої. Це було для нього вкрай важливо для подальшого визнання його прав на молдавський престол. Результатом цих переговорів стало визнання Петру Казаку незаконним сином Олександра Лепушняну.

Стамбул обіцяв йому трон – за умови виконання ним певних фінансових зобов'язань: виплатити борги Порті, які були залишені молдавськими господарями Петру Шкепу та Ароном Тираном (1591-1592, 1592-1595 рр.). Надалі до них додалася також пропозиція самому Петру: збільшити щорічно виплачувану данину [58, с. 169]. Під час цих переговорів з представником султана Петру Казаку не зустрічав жодних перешкод з боку польської влади.

Уряд Речі Посполитої, не перешкоджаючи веденню офіційних переговорів Петру Казаку з османами, розраховував на можливе створення антиосманського союзу Польщі та Молдови. Там побоювалися, що Молдова й сусідня Волощина будуть перетворені на турецькі пашалики. Власне цього активно добивався тодішній господар Волощини Міхня, який прийняв іслам та планував очолити нову турецьку адміністративну одиницю [58, с. 169].

Зі Стамбулу надійшло розпорядження турецьким і трансильванським військам усунути Петру Казаку й повернути трон Арому. Запорожці, направлені до Бендер та Килії, мали зупинити наступ турецьких військ, що в цей час перейшли Дунай. Напад трансильванського воєводи Сигизмунда Баторія, що просувався до Молдови із заходу, мав зупинити військо Петру. Проте, в першій же битві, його військо було повністю розгромлене. Сам Петру Казаку потрапив в полон, а потім був відправлений до Стамбулу, де був страчений [40, с. 58].

Для Молдавського князівства 15-річний період постійних вторгнень запорозьких козаків, а також боротьба за яеський трон між молдавськими господарями, з одного боку, і численними претендентами, з іншого, призвів до вкрай сумних наслідків. Бойові дії на території держави, вторгнення військ Туреччини, Ваолощини й Трансильванії, призвели до пограбувань, загибелі населення, розорення населених пунктів, серйозних господарських збитків [40, с. 58].

Отже, через серйозні політичні обставини, що склалися, спроба Петру Казаку зійти на молдавський престол зазнала краху. Походи запорозького

козацтва в другій половині 70-х рр. XVI в. на чолі з Іваном Підковою (1577 р.) та Олександром (1578 р.), а також тимчасове захоплення ними влади в Молдові, були останніми успіхами козаків-самозванців, аж до літа 1592 р. Під час своїх молдавських походів претенденти на трон прагнули заручитися хоч якою-небудь міжнародною підтримкою. Якщо вона і з'являлася, то ніяк не могла вплинути на успіхи численних претендентів. Єдиним виключенням був похід, який здійснив у 1592 р. Петру Казаку. На відміну від своїх попередників він, зібравши військо, не почав необдуманно штурмувати межі князівства, сподіваючись на військовий успіх, а вибрав цілком іншу тактику. Насамперед, він заручився підтримкою керівництва Речі Посполитої, потім почав вести переговори з Туреччиною, отримав згоду і в результаті зайняв молдавський престол. Однак і цей успіх виявився короткочасним. Причиною цього послужило самовільне захоплення влади, в обхід прямого дозволу султана, що призвело до втрати ним молдавського престолу та загибелі козаків.

Походи козаків в Молдовське князівство в кінці 70-х – на поч. 90-х рр. XVI ст. відрізнялися від усіх попередніх. Адже в цей період у них з'являються нові цілі відносно Молдовського князівства. Тепер запорозьке козацтво виступало не лише в ролі військового союзника, претендента на трон Молдови, як це було в 1563 р., і не як союзника молдавського правителя, як це було в 1574 р., а вже як військово-політична сила, яка самостійно спробувала втрутитися в боротьбу за владу в Молдовському князівстві, висуваючи безперервно зі свого середовища численних претендентів на молдовське княжіння або складаючи ядро війська – потенційного молдовського правителя.

У міру перетворення невеликої громади запорожців на одне з найсильніших військових об'єднань в Східній Європі, посилювалися і політичні впливи козаків, зокрема це проявилось і в ході їх військових акцій в Молдові. В. Артамонов стверджує, що у козацтва, як «вогнища військової сили» українського народу, існували певні межі дій, що в результаті

зростання цієї військової сили розширювалися і межі її впливу. Дослідник локалізує її межами до Вісли на заході та Криму й Анатолії на півдні. Помітно, що Молдавське князівство територіально потрапляє у зазначені межі. Крім того, на його думку, максимальне розширення вогнища військової сили запорожців припало саме на період з середини XVI ст. до 1657 р.[21, с. 60].

Молдавський історик Віктор Даміян виокремив періоди, на протязі яких відбувалося так зване «...зростання вогнища військової сили козацтва і його впливу на політику Молдавського князівства від першого повідомлення про козаків (початок 90-х рр. XV ст. – початок 90-х рр. XVI ст.) до спроби зведення на ясський престол, за підтримки козацтва, Петру Казаку – одного з претендентів на княжіння». Зокрема, на його думку, таких періодів є чотири:

Перший (початок 90-х рр. XV ст. – 10-і рр. (20-і рр.) XVI ст.) – час, коли відбувався непрямий вплив козацтва на політику Молдавського князівства. Виконуючи загалом оборонну функцію, козацтво здійснює бойові походи проти кримських татар, надаючи допомогу власне Молдавському князівству. Знищуючи й виснажуючи військові сили кримського хана, який був васалом Османської імперії, козацтво частково не тільки послаблювало загрозу турецько-татарських нападів на південно-східні межі Молдови, але й зменшувало можливість політичного тиску на молдавського господаря;

Другий (10-і рр. (20-і рр.) – початок 60-х рр. XVI ст.). У цей період дії запорізьких козаків розхитують владу Порти у Північному Причорномор'ї й Молдові. У 10-ті рр. (20-ті рр.) – на початку 60-х рр. XVI ст. відбуваються перші напади козаків на турецькі пашалики, які примикали до меж Молдавського князівства. Це Аккерман, Килія, Бендери. Ці фортеці, будучи опорою Туреччини в Північному Причорномор'ї, виконували функції контролю над Молдовським князівством. Таким чином, козаки починають поступово впливати на політичну ситуацію в Молдові. З початку 60-х рр. XVI ст. починаються перші втручання козаків в політичні події Молдови (1563 р.). Можна говорити, що саме у цей період відбувається перехід від

військового до військово-політичного впливу українського козацтва на молдавські події. Третій період охоплює час з початку 60-х рр. – до кінця 70-х рр. XVI ст. Запорізьке козацтво в цей час виступало головним союзником молдавського господаря в його політичних та військових діях;

Четвертий період – це кінець 70-х рр. – початок 90-х рр. XVI ст. Тоді запорізькі козаки намагаються виступити вже як самостійна військово-політична сила, що бореться за владу в Молдові і яка висуває зі свого середовища претендентів на княжий трон [40, с. 60].

З вищевикладеного матеріалу можна зробити висновок, що запорізьке козацтво протягом ста років (з кінця XV ст. – до кінця XVI ст.) поступово перетворювалося з сили, що опосередковано впливає на політичну ситуацію в Молдові, в одну з тих, що досягають успіху. Воно поступово почало грати одну із значущих ролей в житті Молдавського князівства. Зростання впливу українського козацтва на політику Молдови було безпосередньо пов'язане з процесом консолідації українського козацтва в єдину структуру, центром якої стає Запорізька Січ. Збільшення чисельності українського козацтва, формування його внутрішньої структури, участь козаків у прикордонних конфліктах, що проходили на литовсько-кримському, литовсько-московському, литовсько-молдавському і ін. кордонах, привело до поступового перетворення запорізького козацтва з ізольованої військової общини з обмеженими військовими можливостями в одну із значущих військових, а потім і військово-політичних сил в Східній Європі, що зуміла згуртувати навколо себе все українське козацтво.

2.2. Молдавське князівство в сфері уваги Северина Наливайка

Уже на початку 90-х рр. XVI ст. закінчилися численні, але безрезультатні спроби запорізьких козаків посадити «свою людину» на трон Молдавського князівства, відомі в історіографії як рух самозванців. Цей

період фактично завершується розгромом загонів Петру Казаку, одного з найбільш вдалих козацьких претендентів на ясський престол.

Мирні відносини між Річчю Посполитою та Османською імперією були дуже крихкими. Антитурецькі акції українських козаків загрожували привести до війни.

На осінь 1593 р. було заплановано похід 100-тис. кримського війська в угорські землі, які входили до складу імперії Габсбургів. Шлях татар мав проходити через територію Речі Посполитої. Відтак, турецький султан звернувся з офіційним проханням до польського королівського двору пропустити війська хана через Галичину до Угорщини [50, с. 103]. Керівництво Речі Посполитої відмовилося виконати це прохання. Все йшло до військових дій Польщі з кримськими військами. Мешканці Брацлавського й Подільського воєводств, дізнавшись про небезпеку, що насувалася, самі почали готуватися до відсічі кримського вторгнення. На чолі місцевого полчення став Северин Наливайко, що до того знаходився на службі у князя Костянтина Острозького. Наливайко, займаючись організацією оборонних сил, щоб узаконити свої дії, відправив листи до князя Острозького та Сигизмунда III з проханням дозволити йому займатися військовими приготуваннями. Від них через деякий час прийшла позитивна відповідь і вже через декілька місяців, під керівництвом Северина Наливайка зібралось близько 2 – 2,5 тис. чоловік.

Коли загін Наливайка ще знаходився в процесі формування, до Речі Посполитої прибув Олександр Комулович, представник «Християнської Ліги», щоб передати запорізьким козакам послання Ватикану із закликом до війни проти Туреччини. Однак йому не вдалося доїхати до Січі. Він зміг лише в прикордонних областях Речі Посполитої зустрітися з представниками козаків [60, с. 50]. Пізніше, в березні 1594 р., через Станіслава Хлопіцького запорожці отримали грамоту від Рудольфа II Габсбурга, із закликом воювати проти невірних. Відтак, уже невдовзі козацька флотилія на чолі з кошовим отаманом Лободою здійснив напад на турецьку фортецю Аккерман [18].

Незабаром на Січ прийшла звістка про те, що військо кримського хана переправляється через Дніпро в районі Очаківської фортеці. Для того, щоб завадити цьому, туди була направлено козацький флот на чолі з Богданом Микошинським [18]. Турецький флот, який прикривав татарські війська, що переправлялися, не залишив козакам шансів завадити переправі. Напад козаків було відбито, а військо кримського хана продовжило рух в напрямку австрійського кордону. Вихордячи з цього, було розроблено план бойових дій, який включав завдання превентивного удару по васалові Порти, Молдавському князівству. Надалі військові дії мали бути перенесені за Дунай. Планувався напад з моря на Килію, Бабадаг та Крим [18].

Імператорський посол Еріх Лясота привіз до Відня договір про участь запорожців у військових діях «Християнської Ліги». Ця угода Лясоти з козаками фактично означала, що частина підданих Речі Посполитої самовільно (без дозволу на те короля) приєдналася до Ліги. Приблизно в цей самий час Северин Наливайко здійснив напад на турецьку базу, що розташовувалася на лівобережжі Дністра і яка була підготовлена до приходу кримського війська. При цьому, для більшої ефективності своїх дій С. Наливайко вирішив з'єднатися із загонами запорожців.

На Січ посланці Наливайка прибули якраз тоді, коли велися переговори між запорожцями та Еріхом Лясотою. У підтвердженні своїх намірів козацький ватажок прислав на Січ 1500 – 1600 коней, захоплених ним у татар [18]. Цей жест був спрямований на те, щоб довести січовоому товариству свою лояльність (особливо це було актуально, зважаючи на те, що під час повстання Криштофа Косинського у 1591-1593 рр. Наливайко був на протилежному боці, у складі військ Костянтина Острозького) та на союз із запорожцями проти Порти.

У липні 1594 р. війська кримського хана увійшли на територію Молдови. Господар Арон Тиран чекав його, підготувавши необхідне продовольство й фураж. Далі, просуваючись Молдовою «...татари Підгір'я і Покутьє завоювавши... до Угор дійшлий» [13]. Шляхом проходження

кримського війська було спалено десятки сіл й містечок, що розташовувалися на території Речі Посполитої.

Загін С. Наливайка (близько 4 тис. чоловік) влітку 1594 р. атакував турецьку фортецю Тягин (Бендери). Наливайківці знищили посад, проте фортеця встояла. Молдавський воєвода Арон, своєю чергою, спільно з турецькими й татарськими загонами несподівано напав на загін Наливайка, під час переправи. Внаслідок цього, за різними джерелами, втрати козаків склали близько 1-3 тис. чоловік [50, с. 118].

Загалом, слід сказати, що загін С. Наливайка, офіційно сформований та не будучи в союзі з Габсбургами, вів антитурецькі дії. Не дивлячись на це, і Наливайко, і Порта, і Річ Посполита розглядали ці акції як самооборону, а також помсту за спустошення Галичини [50, с. 121].

У жовтні 1594 р. на Брацлавщині відбулася спільна рада запорізьких козаків, наливайківців та реєстрових козаків на чолі з Миколою Язловецьким. Обговорювалося питання щодо наступних дій. Куди спрямувати похід – на Крим чи Молдову. Рада обрала Молдавське князівство [50, с. 122].

Було важливо завдати удару по турецькому васалу, який допомагав кримським військам провіантом. Загалом Молдовське князівство було джерелом постачання Османської імперії зерном, м'ясом тощо. Отже, метою удару по Молдові була не з відплата за татарський похід (що цілком могло використовуватися як привід), а для того, щоб вивести Молдову з турецького табору та позбавити противника необхідного йому постачання.

Слід сказати, що з 3-х козацьких загонів лише запорожці мали офіційний договір з Габсбургами про ведення спільних антитурецьких дій. Решта козацьких загонів була сформована з дозволу Польщі. Наливайківцям та реєстровцям Язловецького додали офіційний статус військових формувань, які були сформовані з відома канцлера Яна Замойського. Відтак, козаки, фактично отримавши «добро» на антитурецькі дії, скористалися можливістю, яку дала офіційна влада для ведення війни не з Кримським

ханством, як планував Ян Замойський, а фактично з Портою. Тим самим козаки відкрили новий антиосманський фронт, що проходив територією Молдовського князівства [60, с. 81]. Відтак, можна зробити висновок, що частина збройних сил Польщі, сформованих державною владою зі своїх підданих, брала участь у війні з Туреччиною. Річ Посполита, таким чином, ставила під загрозу свій статус нейтральної держави в османсько-габсбурзькій війні. Це, своєю чергою, означало, що Габсбурги фактично добилися своєї мети.

29 жовтня 1594 р. козацькі війська увійшли до Молдови поблизу Сорок, а невдовзі біля Цецори розбили зағони Арона, який врешті втік до Волощини. Після цього козаки спустошили околиці Ясс. На цьому протистоянні між молдовським господарем Ароном та запорізькими козаками закінчилося. Через декілька днів, 1 листопада 1594 р., представники Молдовського князівства в Пресбурзі (Братиславі) принесли присягу на вірність Габсбурзькій імперії. Дипломатичні заходи із залучення Молдови до «Християнської Ліги» проводилися одночасно зі збройними акціями запорожців та наливайківців [40, с. 165].

Господар Молдови, залишаючись вірним васалом Порти, не тільки займався постачанням турецьких військ й татар продуктами, але й направив частину своїх військ в гонитву за Наливайком після його нападу на Тягин. Однак вступ до «Християнської Ліги» Трансильванії й Волощини (сусідніх з Молдовою держав), а також успішні дії Наливайка під Яссами змусили Арона Тирана увійти до антиосманської ліги. Про це писав імператорові Рудольфу II Габсбургу козацький сотник Демкович, присутній на присязі господаря: «...відпав Арон Тиран від турецького царя і підкорявся цареві християнському Рудольфу II Габсбургу» [42, с. 204].

На початку 1595 р. козаки здійснили напад на фортеці Тягин, Білгород, Килію, Бреїлу, Ізмаїл та ін. Слвд сказати, що участь козацтва в антисманських діях «Християнської Ліги» цілком влаштовувала керівництво Речі Посполитої. Адже своїми діями козаки істотно послаблювали вплив

осман в районі Північного Причорномор'я, а значить, посилювали там позиції нейтральної Речі Посполитої.

Після повернення з військової експедиції дії загонів Наливайка і Лободи були перенесені на територію Речі Посполитої. Протягом декількох місяців південно-східні райони польсько-литовської держави охопило козацько-селянське повстання на чолі з Северином Наливайком [68, с. 37]. Активність його загонів стривожила керівництво Речі Посполитої. Після визнання Туреччиною Єремії Мовіле господарем Молдови, коронний гетьман Ян Замойський направив свої війська на придушення повстання Наливайка. Ця місія була покладена на польного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Жолкевського, який знаходився разом з Яном Замойським в Молдові. Під керівництвом Жолкевського війська повсталих врешті були розбиті, а Наливайко, який потрапив в полон був страчений у Варшаві [16, с. 183].

Наступна активізація молдавської політики українського козацтва була пов'язана зі спробою уряду Речі Посполитої підпорядкувати своєму впливові молдавський престол. Відтак, у 1600 р. коронний гетьман Ян Замойський знову звертається за допомогою до запорожців.

Козацький ватажок Самійло Кішка вирішив скористатися з даної ситуації для повернення козацьких вільностей [34, с. 71]. Відтак, тривалий час запорожці залишали бз одної відповіді неодноразові звернення Яна Замойського з пропозицією брати участь за хорошу плату в поході до Молдови. Лише після особистого заклику короля Сигизмунда III, було отримано згоду козаків служити польському королеві «проти... ворога корони, Міхая, воєводи» [40, с. 74]. У якості головної умови цієї служби виступило відновлення козацьких вільностей. Після досягнення взаємної домовленості загони молдавського господаря Міхая були вибиті з Молдови, а на трон князівства був зведений Ієремія Мовіле [35, 7 с. 10].

Відновити свою владу над Волощиною, Трансильванією та Молдовою Міхаю Хороброму так і не вдалося. У 1601 р. його було вбито в результаті змови.

Таким чином, влада Речі Посполитою вирішила офіційно звернутися за допомогою до козацтва, щоб відновити своїх позиції в Молдавському князівстві. Говорячи про вплив козацтва на політику Молдавського князівства, слід підкреслити, що це був один з небагатьох випадків, коли Річ Посполита дозволила собі в цьому питанні відкрито вдатися до військової допомоги козацтва. При цьому не приховувала своїх дійсних політичних задумів захоплення молдавського трону. Це стало можливим завдяки зміні позиції Туреччини. Знаходячись у стані війни з «Християнською Лігою», остання не могла дозволити собі, щоб польсько-турецькі суперечності навколо молдавського престолу стали приводом для порушення Польщею нейтралітету й подальшого її приєднання до антиосманського союзу.

Польща, починаючи з цього часу, активно використовувала військовий потенціал українського козацтва у реалізації завдань своєї зовнішньої політики. Слідом за походом до Молдови, в якому взяли участь 4 тис. козаків, в 1601 р. у війні з Швецією вже брали участь 2 тис. козаків, на чолі з Самійлом Кішкою, а в 1604 р. – 12 тис. запорозьких козаків беруть участь в зведенні Лжедмитрія 1 на московський трон [46, с. 179]. Часте звернення Речі Посполитої по допомогу до козаків привело до того, що воно вирішує скористатися ситуацією, що склалася, для отримання відповідних привілеїв та розширення козацького реєстру. Таким чином, 1600 р. став своєрідним рубежем у польсько-козацьких відносинах. У цей час Польща намагалася використовувати сили українського козацтва відразу на декількох напрямках своєї зовнішньої політики, зокрема, - й на молдавському.

Зміна ролі козацтва в «молдовській» політиці Речі Посполитої була безпосередньо пов'язана зі зміною в польсько-турецьких відносинах. Султан прагнув відновити свої позиції в придунайських князівствах і Трансильванії, а Річ Посполита – утримати їх в своїй орбіті.

Не дивлячись на те, що на молдовському престолі знаходилися польські ставленики, це не рятувало Молдовське князівство від самовільних нападів з боку українських козаків. Так, в одній зі своїх грамот (квітень 1604 р.) молдовський господар Ієремія Мовіле, відповідаючи на прохання своїх підданих, згадує про такий недавній напад козаків на Сорокську фортецю: «облягали... і багато різного майна забрано» [54, с. 30]. Тоді ж, в іншій грамоті, адресованій коронному гетьману Яну Замойському, Ієремія Мовіле виражає свій неспокій з приводу концентрації козаків недалеко від кордонів Молдови і їх ймовірного походу у Волощину через молдовські території.

У 1620 р. події починали складатися за звичним сценарієм. Коронному гетьманові Станіславу Жолкевському було віддано наказ зайняти Молдовське князівство. У цей час молдовський господар Гаспар Грациане отримав звістку про те, що він зміщений з престолу [12]. 4 вересня 1620 р. 9 тис. польське військо перейшло річку Дністер. Серед військ Жолкевського знаходився і невеликий загін козаків, в якому був Богдан Хмельницький, майбутній український гетьман, керівник національно-визвольної війни українського народу.

8 вересня 1620 р. військо Жолкевського розпочало рух до Цецори, а 18 вересня зустрівся з турецькою армією Іскандера-паші [12]. У перший день битви польське військо «...виступило із укріплень, схопившись з турками дуже мужньо... у цій битві загинули багато невірних татар...». Надалі ситуація стала виходити з-під контролю. Частина магнатів вирішила покинути польський табір. У «Кам'янецкой хроніці» йдеться, що ініціатива втечі виходила саме від молдавського господаря. Спроба втечі для них закінчилася досить сумно: значна частина поляків потонула в Лозині або загинула в бою, що зав'язався, з татарами. До табору С. Жолкевського зумів повернутися лише Корецький зі своїми вояками [12].

Після цього під командуванням Жолкевського залишилося лише близько 5 тис. чоловік. Гетьманові ледве вдалося підготувати залишки своїх військ для організованого відступу. Його спроби зберегти польське військо

виявилися марними. 27 вересня 1620 р. воно було повністю розгромлене біля Могилева на Дністріє Сам коронний гетьман загинув.

Тепер ніщо не могло зупинити вторгнення турецького війська в межі Речі Посполитої. Султан, що готувався до війни всю зиму 1621 р., зібрав величезну й потужну армію. Літописець Мирон Костін свідчить, що його військо нараховувало до 400 тис. чоловік. На сеймі у Варшаві було ухвалено рішення про термінове формування військ Речі Посполитої. Планувалося зібрати 70 тис. польського війська та залучити ще 15 тис. українських козаків. Запорізьке військо вирішило відгукнутися на заклик уряду Речі Посполитої про допомогу. Як підкреслює Острозький літописець, «...козаки запорозькі вишли... всі із Запорожжа, аж було порожньо...». Відтак під Хотин прибуло 41520 козаків, очолюваних гетьманом Яцком Неродичем-Бородавкою. Пізніше, військо очолив Петро Конашевич-Сагайдачний [1, с. 104]. Лише завдяки участі в Хотинській битві запорізького війська фортецю вдалося відстояти й укласти перемир'я.

Висновок до розділу 2

До XIV ст. значна частина території сучасної Молдови була заселена українцями та входила до складу Руської держави та її спадкоємиці Галицько-Волинської держави. Дослідники доводять, що у відомій «Повісті минулих літ» згадується про населення Дністровсько-Прутського межиріччя в IX-XIII ст. Вважається, що це були слов'янські племена (тиверці, а також уличі та білі хорвати), які пізніше стали складовою частиною української нації.

В історії зафіксовано давні й тісні зв'язки українського козацтва з Молдовою. Традиційно остання була в сфері інтересів запорізьких козаків. Козацтво як військова сила відчутно впливало на політичну історію Молдови. У цій ролі воно починає проявляти себе поблизу молдавських кордонів ще з 10-х – 20-х рр. XVI в., поступово все суттєвіше впливаючи на

політичну ситуацію, як в Молдові, так і загалом в придунайському регіоні та Північному Причорномор'ї. Військові виправи козаків проти Криму, Османської імперії, Молдови, Волощини, Москви й Речі Посполитої упродовж XVI ст. почали частішати, а їх масштабність і тривалість походів – збільшувалися.

Першим козацьким ватажком, який за підтримки запорізького козацтва вирішив поборотися за молдавський трон, і хто випробував дії козацтва як військово-політичної сил и на молдавському напрямі, був український князь Дмитро Вишневецький (Байда). Пізніше такі спроби відбулися в 1563 р. та в 1577-1592 рр.

РОЗДІЛ 3

МОЛДАВСЬКА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

3.1. Основні завдання молдавської політики гетьманського уряду Богдана Хмельницького

З початком Української національної революції 1648 – 1676 рр., коли внаслідок антипольського повстання та розгорання національно-визвольної війни було звільнено від польсько-шляхетського панування значну територію України, на цих землях постала Українська козацька держава Військо Запорозьке.

За короткий час Великим українським гетьманом Б. Хмельницьким було сформовано основні атрибути держави, зокрема, вироблено й чіткий зовнішньополітичний курс. Ось тут слід відзначити, що саме давня молдавська політика українського козацтва знайшла в ньому своє логічне відображення. Молдавський вектор став вагомим часткою зовнішньої політики Хмельницького в Придунайському регіоні. Сам регіон був також вкрай важливим для українського Гетьманату. Там розташовувалися близькі сусіди України – православні Молдова та Волощина й протестантська Трансильванія. Усі вони перебували у васальній залежності від мусульманської Османської імперії та були у близьких стосунках з Річчю Посполитою [20, с. 5].

Слід відзначити, що фактично з укладенням Військом Запорозьким військово-політичного союзу з Кримським ханством козацьке повстання, яке спалахнуло в українських землях в 1648 р. відразу заявило, що це не внутрішній громадянський конфлікт Речі Посполитої. Для українського гетьмана Богдана Хмельницького постало важливе завдання отримати «першу перемогу» над польськими військами. Це давало йому можливість утвердитися в якості: втажка запорізьких козаків: «...На козацькій Раді

оголосили запорізькому війську, що починається війна проти поляків і що хан буде за козаків завдяки старанню Хмельницького; тоді все військо закричало, щоб Хмельницький був гетьманом, і Богдан прийняв небезпечну роль Павлюка і Острианина» [65, с. 506]. Перша перемога давала перспективу подальшим військовим діям Б. Хмельницького, який міг тепер розраховувати на підтримку у всіх українських землях. Проте для цього йому потрібно було, щоб військові вийшли за межі регіональності, перетворившись з повстання козаків у всеукраїнську національно-визвольну війну проти Речі Посполитої. Інакше, як показував досвід попередніх козацьких повстань, вони були приречені на поразку. Про це, зокрема, повідомляв коронний гетьман Миколай Потоцький королеві Владиславу IV: «Збережи бог, якщо він Богдан Хмельницький увійде з ними запорізькими козаками до України! Тоді ці три тисячі козаків швидко зростуть до 100 тисяч.» [65, с. 508].

Слід зазначити, що з поміж Придунайських країн, до яких була прикована увага Хмельницького, важливе місце, зокрема, займало Молдавське князівство. Серед причин, що визначали зацікавленість керівництва козацької України у зближенні з молдавським господарем, найбільш вагомим було бажання залучити цю невелику, але доволі важливу з точки зору міжнародних перспектив, державу до антипольської коаліції. Адже національно-визвольна війна українського народу під керівництвом Б. Хмельницького порушила спокій не тільки в Польщі, а й безпосередньо, чи опосередковано, торкнулася й всіх сусідніх держав.

Тодішнім молдовським господарем був Василь Лупу (Василь Лупул). Що про нього відомо? Василій Лупу (Василь Лупул, або Албанець, Василе Лупул, Василе Лупу). Народився у 1595 р., помер у 1661 р. В. Лупу – князь, господар Молдовського князівства.

Василій Лупу призначений на посаду господаря турецьким султаном, оскільки з початку XVI століття князівство входило до складу Османської імперії. В. Лупу вважався володарем величезних багатств і славився особливо красою своїх дочок. Князь Василь Лупу зібрав в один кодекс

(«Кодекс Василя Лупула»), з грецьких та латинських джерел, писані закони та приєднав до них звичаї країни, щоб одночасне застосування права писаного та права неписаного не породжувало непорозумінь. У першій половині XVII століття Матвієм Бессарабою та Василем Лупу було видано низку законів стосовно євреїв, згідно яких права євреїв Молдови були врегульовані, причому валахські євреї були поставлені в гірші умови, оскільки Бессараба включив до свого кодексу деякі постанови західноєвропейських законодавств.

Василь Лупу народився в болгарському селі Арнаутському – місто Долно Арбанасі-Пороіште (тепер частина міста Розград) і мав грецьке коріння по лінії батька Ніколає Коч. Його сім'я – іммігранти з Османської Албанії.

У титулі великого ворника за допомогою турків отримав право на молдавський престол. Він підтримував добрі стосунки з Портою, виконував зобов'язання перед султаном, платив хабарі його придворним. Спирався на місцевих бояр та духовенство. За часів правління Лупу країна досягла значних успіхів в економіці та культурі, проте добробут торкнувся лише правлячого стану, а для народу правління Василя Лупу було дуже важким. Розорені селяни часто кидали насиджені місця та йшли у гайдуки. Католицький єпископ Марк Бандіні, який побував у Молдавському князівстві в 1646 році, повідомляв, що за час свого правління Лупу засудив і стратив понад 20 000 осіб. Дослідники зазначають, що це число могло бути перебільшено.

Василь Лупу підтримував добрі стосунки з Польським королівством. Його дочка Марія була одружена з Янушем Радзивіллою (великим гетьманом Литовським). Він намагався поширити свою владу на Валахію та Трансильванію, навіть отримав від султана фірман та титул волоського господаря. У 1637 році він зробив похід у Валахію, але, зустрівши там волоські та трансильванські війська, пішов без бою. 1639 року в битві біля села Ненішор (біля Бухареста) молдавське військо було розбите. У наступні

роки відносини між князівствами залишалися мирними, але суперництво між В. Лупу та М. Басарабом в останній рік правління Лупу призвело до нової війни.

У 1630-1640 роках загострилися московсько-турецькі відносини через Азов, що призвело до посилення зв'язків між Молдавським князівством та Московією. Так, наприклад, влітку 1639 року в Молдавії з'явився самозванець, який видавав себе за царевича Симеона Шуйського – ніколи не існуючого сина московського царя Василя IV. Господар надіслав грамоту до Москви з метою переконатися в істинності «царевича». Московські послы, що прибули, викрили лже-Симеона і Василь на знак «дружби і любові до російського царя» видав самозванця Москві.

1637 року донські козаки взяли Азов і до 1642 року відбивали турецькі спроби захопити фортецю. У турецьку армію, що тримала в облозі Азов, входили і молдавські загони, послані туди на вимогу султана. Але Василь Лупу протягом усього конфлікту сповіщав Москву про ситуацію в Туреччині, Криму та Польщі. Ця таємна допомога мала велику цінність для Московії. У 1639–1649 роках із Молдавського князівства до Москви було направлено 47 гінців і послів і 19 – із Москви до Молдови. У 1642–1643 роках при дворі Василя Лупу як таємний московський агент проживав А. Л. Ордін-Нащокін, який передав до Москви ряд донесень про польські та турецькі справи. У 1645 році молдавський гонець Михайло Іванов у Посольському наказі передав до Москви пропозицію Василя Лупу про спільний з Росією виступ Молдавії та Валахії проти Османської імперії.

Торговельні молдавсько-російські зв'язки періоду правління В. Лупу навпаки залишалися незначними. З Москви до Молдови постачалися хутра, «моржовий зуб», мисливські соколи та інше. В 1641 Молдавія отримала 3 пищали, відлиті в Москві. З Молдови до Москви експортували предмети розкоші та верхових коней, які там дуже цінувалися.

У 1630–1640 роках у Яссах було збудовано одну з найзначніших пам'яток молдавської середньовічної архітектури – собор Трьох святих. У

його розписі брали участь російські художники, які були спеціально викликані В. Лупу з Москви. При соборі було створено школу на зразок Київської колегії. Спочатку їй керував Сороній Почацький, колишній вихованець та ректор Києво-Могилянської колегії, який прибув на запрошення господаря до Яс з групою викладачів та запасом навчальної літератури. Значну роль у створенні школи відіграв Петро Могила.

У 1637–1643 роках В. Лупу відкрив у Яссах першу молдавську друкарню за участю митрополита Варлаама та за допомогою Москви, Києва та Львова звідки було завезено обладнання для друкарства та папір. У друкарні було надруковано 8 книг, серед яких «Казанія Варлаама» (1643) і перший молдавський збірник законів – «Укладення В. Лупу» (1646). Політичні негаразди призвели до закриття друкарні 1653 року. Відновлення друкарні відбулося лише 1681 року за митрополита Дософтея. 1653 року Василь Лупу заснував співочу школу при церкві Трьох Святителів. Запровадив державну мову як молдавську.

У Бессарабії зберігся єдина пам'ятка часів В. Лупу – церква Святого Дмитра в Оргеєві.

Тут варто звернути увагу, що однією з найважливіших проблем на шляху до відродження Української держави у XVII ст., проблемою, що потребувала термінового вирішення, була необхідність легітимації влади гетьмана. Враховуючи той факт, що згідно середньовічної політичної традиції та монархічної практики, оголошувати державний суверенітет, а також очікувати рівноправних стосунків з представниками аристократичних та монархічних домів Європи у вкрай складній системі політичних відносин міг лише володар рівний за статусом правителям європейських країн, поділемо думку Я. Федорука, що «...з метою виведення роду Хмельницьких на рівень монархічних родів Європи та забезпечення стабільних кордонів на південному заході Гетьманщини, гетьман Хмельницький на початку 50-х рр. XVII ст. активно розробляє молдавський проект» [70, с. 32]. Враховуючи доволі приязні стосунки з Портою та Кримським ханством гетьман

розраховував і на поступове втягнення Молдовського князівства, що перебувало у васальній залежності від Османської імперії, в коло своїх військових, а також політичних інтересів. Однак, тут слід зазначити, що, на відміну від свого сюзерена, молдавський господар займав пропольську позицію. Зокрема, в битві біля Збаража разом з польськими військами проти козацько-татарських військ виступили і молдавські загони, направлені туди за наказом Василя Лупу.

Молдавський господар перебував у близьких родинних стосунках із деякими впливовими магнатами Речі Посполитої. Відтак, розробляючи молдавський проект, Богдан Хмельницький сподівався таким чином налагодити дипломатичні контакти з фактичним володарем Великого князівства Литовського Янушем Радзивілом, який доводився зятем молдавському господарю Василю Лупу (зокрема його дочка Олена була в шлюбі з литовським гетьманом), а також Лупу висловлювався й за те, аби, на всяк випадок, отримати польське шляхетство. Зважаючи на давні соціально-економічні, політичні та культурні україносько-литовські контакти, Б. Хмельницький розраховував на поновлення політичної співпраці Війська Запорозького та Литви. Це в перспективі мало б кардинально змінити співвідношення сил в україно-польському протистоянні.

Однак, слід зауважити, що ідея династичного й політичного союзу Гетьманщини з Молдовою категорично заперечувалася тогочасною молдавською феодальною елітою, а також особисто правителем. Але, враховуючи давні феодальні традиції й пропольську орієнтацію самого господаря Василя Лупу, молдавські землевласники та місцеві бояри звичайно різко засудили національно-визвольне повстання українського народу. Також пропольська партія в середовищі молдавських можновладців в середині XVII ст. була доволі впливовою й потужною. На це впливало також те, що керівники молдавських феодальних кіл володіли в самій Речі Посполитій маєтками, здобували там освіту, підтримували династичні зв'язки.

Ще більше передумов для зближення молдавського господаря з офіційною Варшавою приніс початок Української національної революції, адже під її впливом на східних землях самої Молдавії також розгортається опришківський рух. Тамтешні повстанці беруть участь у подіях, що мали місце на українських землях Поділля та Галичини, але селяни та козаки з України також активно допомагали молдавським повстанцям.

У зв'язку із пропольською орієнтацією Василя Лупу, гетьман Б. Хмельницький у 1648 р. проводить переговори з представником турецького султана щодо усунення господаря та про передачу Молдавії в управління самому гетьману. Султан Мехмет IV своєю чергою зробив гетьманові далекосяжні обіцянки, які, однак, не збирався виконувати найближчим часом. Відтак, вичерпавши всі дипломатичні важелі впливу, Б. Хмельницький вирішив використати політичний конфлікт Молдавії з Кримським ханством. Слід відзначити, що причини останнього досить туманно розкриті в сучасній історіографії. Швидше за все, конфлікт розгорівся через відомий в джерелах «литовський полон» - військову здобич кримських татар, яку ті вивозили до Криму через кордони Молдавського князівства.

3.2. Молдовські походи військ Б. Хмельницького та Т. Хмельницького

Молдова, будучи васалом Туреччини, безпосередньо межувала з Українською державою Б. Хмельницького, а відтак могла бути важливим потенційним союзником України. З метою забезпечення потрібної «лінії поведінки» молдовського володаря Б. Хмельницьким було здійснено три військових кампанії на територію Молдавського князівства. Вони увійшли в історію під назвою «Молдовських походів».

В. Степанков дає наступне визначення молдавських походів: «це походи, спрямовані на нейтралізацію впливу Речі Посполитої на Молдавське князівство й реалізацію династичних намірів Б.Хмельницького» [66].

Відзначимо, що ці події досить детально описані у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Низка дослідників вбачають в них просто грабіжницькі напади, інші стверджують, що Хмельницький прагнув здобути відданого союзника, хтось наполягає на спробі гетьмана шляхом династичного шлюбу підняти авторитет Української козацької держави. Також були версії, що це був крок до встановлення монархії, шляхом породичання з молдовським господарем (формально «монархом») тощо. З впевненістю можна лише констатувати, що Молдовське князівство становило окремий проект в планах Б. Хмельницького.

Активна модавська політика могла мати очевидні позитивні наслідки для Б. Хмельницького: політичні та економічні зв'язки з Молдовським князівством, прилучення династії Хмельницьких до монарших родів Європи (прагнення гетьмана до монархічної влади), активізація зв'язків з Кримським ханством та Валахією (потенційним союзником у війні з Польщею). Також можна було розглядати перехід у майбутньому під підданство Османської імперії. Тут слід відзначити, що стосунки з Портою розвивалися доволі динамічно і обіцяли значні досягнення в майбутньому. Так, під час битви під Збаражем та Зборовим у складі гетьманських військ разом з кримськими татарами знаходився і турецький загін, що складається з 6 тисяч чол. Успіхи козацько-кримського союзу у війні з Річчю Посполитою забезпечили Богдану Хмельницькому підтримку з боку Порти. Султан гарантував українському гетьману допомогу кримського хана. Стамбул, обіцяючи свою підтримку Богдану Хмельницькому, розраховував на те, що йому вдасться зацікавити його в своєму заступництві [59, с. 20].

В. Степанков акцентує увагу на тому, що перший молдавський похід був пов'язаний з відповідною позицією Криму. Так Богдан Хмельницький «...змушений був прийняти пропозицію калги Крим-Гірея вчинити похід на Молдову, що підтримувала Річ Посполиту» [66].

Дійсно, ще на початку 1650 року кримський хан Іслам Гірей III зажадав від Богдана Хмельницького, в оплату за допомогу татарського війська проти

походу короля Яна Казимира у попередньому році (що закінчився битвою під Зборовом та укладенням Зборовського трактату), щоб українське військо взяло участь у запланованому ханом поході на Московію. Оскільки ж Москва розглядалася Богданом Хмельницьким в якості потенційного союзника проти Польщі, участь у московському поході надовго б перекреслила можливість такого союзу. Тому гетьман вирішив перенаправити хана в інший напрямок. Ним було згадано про молдовські напади на татарські загони, що поверталися з Польщі у 1648 році. При цьому сам гетьман у стосунках із Молдовою та Москвою підкреслював, що як союзник хана він був зобов'язаний до участі в цій експедиції.

Крім династичних амбіцій та обставин, що змусили Богдана Хмельницького зробити похід до Молдови саме літом 1650 р., існували й цілком конкретні причини, що спонукали українського гетьмана спільно з татарами піти на цей маневр. У «вістовій записці» московських послів в Україні П. Д. Протасьєва та піддячого Г. Богданова повідомляється, що мотивами походу гетьмана Хмельницького до Молдови в 1650 р. було «...то, что волоской господарь наперед цього, як у них [козаків] з поляки була війна, і ним, поляком, допомагав. І у кримського царя гетьмана корунного Міколая Потоцького і Каліновського і інших багатьох полоняників викупляв і через свою землю перепускав. А ныне-де тому ж він, волоской господарь, склався... з поляки заразом... А кримською - де цар у Волоськую землю війною пішов наперед гетьмана [Богдана Хмельницького] за те: як він, кримською цар, шол з війни ис Польські землі з полоном і зі всякою здобиччю через Дністер в свою землю, і волоской-де господарь [Василь Лупу] кримського царя в дорозі громив, і повний многой і здобычь всяку відняв, і кримських людей побив немало» [42, с. 225].

Своєю чергою подільський історик Томаш Цисельський зазначає: «Сьогодні важко однозначно визначити які цілі переслідував цей факт: збільшити фінансові можливості Богдана Хмельницького, а також заспокоїти матеріальні очікування татар і відтягнути їх від нападу на московські землі;

послаблення позицій Речі Посполитої в регіоні через зменшення ролі підтримуючого її господаря Василя Лупул, а можливо вже тоді козацький гетьман думав про отримання політичних впливів і в результаті поширення своєї влади на князівство» [73, с. 3]

Приготування до військового походу на Молдову розпочалися наприкінці серпня 1650 р. Гетьман Б. Хмельницький зібрав під Уманню майже 70-тисячне козацьке військо, до якого також приєдналися 20-30 тисячний татарський корпус під регіментом хана Іслам-Гірея III. Військо вирушило у похід двома частинами: перша пішла за ріку Прут, а друга – вздовж самої ріки.

Молдовський господар Василь Лупу виявився зовсім не підготовленим до такого розвитку подій. Спочатку він вирішив вислати військо проти татар, але, переконавшись у їх чисельній перевазі, наказав готувати столицю Молдовського князівства м. Ясси до оборони. Імовірно, він сподівався на допомогу від коронного гетьмана Миколая Потоцького, який стояв на той час на кордоні Молдовою, або від турецьких башів-намісників [41].

На початку вересня 1650 бл. 30 тис. українських і 30 тис. татарських вояків переправилися в околицях м. Ямпіль через р. Дністер. Залишивши тут 2 полки, гетьман Богдан Хмельницький став табором біля р. Владник, а Крим-Гірей – на Цецорському полі (с. Цецори поблизу м. Ясси, на березі р. Прут, прит. Дунаю; нині в Румунії) [66]. .

Очікувана Василем Лупу допомога так і не надійшла. Відтак, українські козацькі загони на чолі з Данилом Нечаєм та Филоном Джалалієм увійшли до столиці Молдови Ясс. За таких обставинах В. Лупу разом зі своїм оточенням, а також особистою гвардією відступив до Сучави, де під Німецьким монастирем зорганізував укріплений табір.

Переправившись разом з татарами через Дністер, гетьман після того як зненацька зайняв Ясси, в ультимативній формі поставив вимогу стосовно укладення союзу, запорукою його надійності мав стати шлюб Розанди, доньки Василя Лупу, та сина Хмельницького Тимоша. Прив'язуючи Молдову

до України, цей шлюб водночас вводив би українського володаря до кола легітимних європейських монархів.

Лупу намагався відкупитися багатими дарунками та виплатою відповідної компенсації. Слід сказати, що з татарами він доволі швидко домовився, зобов'язавшись сплатити 600 тис. талерів, однак Богдан Хмельницький зажадав надання політичних гарантій союзницьких відносин двох держав у майбутньому.

Отже, наслідки стрімкого рейду декілька тисячної козацько-татарської армії усередину Молдавії були доволі істотними. Василь Лупул виплатив татарському хану Крим-Гірею контрибуцію в 13000 талерів, а Богдану Хмельницькому – 10000 талерів і пообіцяв видати свою дочку Розанду (Роксану) за сина Богдана Хмельницького Тимоша. Крім того молдавський господар узяв зобов'язання допомагати козакам в боротьбі проти Речі Посполитої [73, с. 3]. Фактично молдовський господар В. Лупу уклав договір про політичний союз з Українською козацькою державою, який передбачав одруження його доньки Домни-Розанди із сином гетьмана Тимошем Хмельницьким [66].

Перспективи даного шлюбу вбачалися у наступному.

По-перше, він надавав династії Хмельницьких право на правління у самій Молдавії (хоча варіант такого розвитку подій мало залежав від Хмельницьких, адже саме право на молдовський престол надавалося лише турецьким султаном). Головною ж була можливість для роду Хмельницьких легітимації влади в Українській козацькій державі.

По-друге, подібний династичний шлюб давав Українській козацькій державі важливого союзника на «лівому фланзі» боротьби з Річчю Посполитою.

По-третє, династичний шлюб віддаляв у часовій перспективі можливість створення антиукраїнського союзу Молдови з Польщею, оскільки унеможлилював шлюб Розанди з кимось із представників польської верхівки.

По-четверте, шлюб міг привести до появи важливого союзника України у сусідній Литві. Знову таки, нагадуємо, що старша донька В. Лупу Гелена (Олена) з 1645 р. була дружиною Януша Радзивілла – фактичним володарем Великого князівства Литовського.

Зрештою, враховуючи той факт, що Я. Радзивіл був також лідером протестантської «партії» в Речі Посполитій, яка спільно з православною шляхтою часто була в послідовній опозиції до польської державної влади, а також присутність в князівстві численного українського елементу, ймовірність такого союзу ставала ще більш можливою у разі породичання гетьмана Хмельницького з господарем Молдови, а, значить, відповідно і з Янушем Радзивіллом.

Першій похід українського війська на Молдову завершився досить швидко. В. Лупу, побоюючись через масові погроми втратити владу в державі, слав дорогі подарунки й гроші до Стамбула й прагнув якнайшвидше позбутися татарських військ. За допомогою щедрих подарунків йому це вдалося, не зважаючи на всі прагнення Б. Хмельницького затримати татар. Отже, українські козацькі загони повернулися додому, задовольнившись лише самими обіцянками.

Кінець 1650 р. став фактичним завершенням українсько-турецьких переговорів щодо прийняття Україною-Гетьманщиною турецького протекторату. У грудні 1650 р., Мухамед IV в листі до гетьмана Богдана Хмельницького писав про готовність високої Порти прийняти козацького гетьмана під свій протекторат. Турецький султан водночас наказав правителям Молдови, Волощини й Трансільванії надавати допомогу Богдану Хмельницькому[40, с. 111-112].

Таким чином, турецький султан не виступав проти сватання сина Богдана Хмельницького, що, своєю чергою, давало можливість гетьманові безперешкодно здійснити свої плани утвердження своєї власної княжої династії. Тим паче, що Стамбул неодноразово в листуванні з українським гетьманом називав його «славою князів християнського роду» [59, с. 20].

Український гетьман на перспективу планував посадити на трон Молдови саме свого сина Тимофія, а трон Волощини розраховував віддати Василю Лупу. Слід сказати, що плани захоплення молдавського престолу Богдан Хмельницький виношував ще починаючи з першого року антипольського повстання на Україні. Про це він навіть йшлося під час переговорів з турецьким султаном [59, с. 21].

Відтак, у разі укладення шлюбу Тимофія Хмельницького з Розандією Лупу Богдан Хмельницький на міжнародній арені міг себе позиціонувати як лідера національно-визвольної війни українського православного населення, що знаходиться у спорідненості з одним із правлячих княжих родів християнських держав Східної Європи. Можна припустити, що український гетьман, плануючи посадити на молдавський престол свого сина Тимофія [59, с. 20-21], таким чином прагнув забезпечити роду Хмельницьких княжий титул та право на ясський трон. Такої ж думки притримується український історик Т. Чухліб: «...Б. Хмельницький намагається добитися зовнішньополітичного визнання через оформлення династичного шлюбу свого старшого сина з донькою молдавського господаря В. Лупула – Розандією. Але у цьому випадку, зважаючи на тогочасні політико-культурні традиції, лише сини Тимоша й Розанди Хмельницьких-Лупулів вважалися б «принцями крові» й могли здійснювати свої владні повноваження щодо тієї чи іншої території» [75, с. 51].

Молдова була саме тією державою, яка підходила для здійснення династичних планів Богдана Хмельницького. Трон Молдови з другої половини XVI ст. часто займали люди, що не мали жодного відношення ні до династії молдавських господарів, ні до молдавських бояр, ні до Молдавського князівства взагалі. Що стосується власне Василя Лупу, який правив тоді Молдовою, то він походив з Епіра (Греція).

Богдан Хмельницький, поріднившись з Василем Лупу, сподівався також придбати надійного союзника в особі Молдови, розширити плацдарм для подальшого наступу на Річ Посполиту. Також це давало змогу впливати

на політику держав Центральної Європи і, насамперед, на Волощину та Трансильванію.

За словами молдавського літописця Мирона Костіна, цей напад мав такі ж наслідки для Молдови, які мали місце після придушення відомого антиосманського повстання Іоанна Лютото, в 1574 р. Звертаючись до подій того часу, Грігоре Уреке в своїй хроніці говорить, що «татари спустошили всю країну, поневолили народ, і не знала земля... подібного розорення, яке торкнулася всіх... до цих пір між Лозиною і Дністром залишилися спустошені землі...» [40, с. 113].

На думку Т. Чухліба, «..похід 1650 р. являв собою спробу ефективного розв'язання українським гетьманом настільки заплутаного клубка міжнародних суперечностей, що досить важко одним чи двома реченнями визначити його мету – справжню й декларативну, так само, як і його причину та привід» [56, с. 157]. «Для нас, - зазначає Т. Чухліб, – справді важливим є передовсім те, що козацько-татарський смерч, що докотився зі своєю руйнівною силою до Сучави та Ясс, змусив Василя Лупула виплатити кримському ханові 130, а українському гетьману 10 тисяч талярів та пообіцяти останньому видати свою доньку за гетьманового сина, котрий формально й очолював українські полки в поході на Молдавію. Весілля мало відбутися вже до Різдва поточного року. Однак призначений на грудень 1650 р. шлюб Тимоша і Розанди так і не відбувся. Спершу молдавський господар, котрий не дуже то й прагнув виконувати свою обіцянку, відіслав Розанду до своєї старшої доньки, під захист литовського гетьмана Януша Радзивілла. Трохи згодом чи то з власної ініціативи, чи з подачі Лупула, Висока Порта надіслала Василеві наказ негайно знову перепровадити доньку до Стамбула, після чого Домна Розанда два наступних роки свого життя провела в уже звичному для неї султанському палаці. Здобути волю їй поталанило лише в 1652 р., після чергового палацового перевороту в Надбосфорській столиці. Ось тоді знову й виринула справа її одруження з Тимошем Хмельницьким» [56, с. 157].

Події 1651 р. значною мірою вплинули на подальший розвиток українсько-молдовських зв'язків. У битві під Берестечком у червні 1651 р. українські війська зазнали нищівної поразки, що призвело до укладання негідного Білоцерківського договору. За таких умов В. Лупу відмовився від попередньо даних обіцянок і знову відновив зближення з поляками. Влітку 1651 р. Василь Лупул не надав фінансової і військової допомоги Запорозькому війську, а восени відмовився вести подальші переговори про весілля. Молдавському господарю тоді сприяли польські керівники, що мали потужну армію.

Але навесні 1652 р. ситуація змінилася. Власне Білоцерківська угода 1651 р. не була затверджена на сеймі. Акти помсти й насильства, що здійснювала шляхта, яка поверталася до своїх маєтків, черговий раз підтвердили неможливість мирного співжиття козаків з поляками. Відповідно, козацька рада у Чигирині, зважаючи на ці обставини, винесла рішення про необхідність охорони своїх вольностей й народу, який був під протекцією Війська Запорозького. Відновлення війни переслідувало головну й незмінну мету – очищення України від поляків, однак існувала й інша проблема – забезпечити себе союзниками.

Таким потенційним союзником продовжувало залишатися Молдовське князівство. Для України-Гетьманщини, враховуючи нове загострення у війні з Польщею, важливе значення відіграло те, чи буде Молдова союзником козаків, чи поляків. Крім того, молдовський господар був важливим та перспективним посередником у відносинах з кримським ханом та Османською імперією [28, с. 431].

Як уже відзначали, від початку українсько-польської війни В. Лупу був союзником Польщі. Він інформував короля та М. Потоцького про зносини гетьмана Хмельницького з іншими державами, прагнув нашкодити йому в Бахчисараї та Стамбулі, прикладав зусилля, щоб звести нанівець усі старання Б. Хмельницького забезпечити собі турецьку та татарську допомогу. Водночас у військовому сенсі Молдова відіграла роль форпоста Польщі на

півдні. До речі, замість того щоб чинити вплив на Я. Радзивілла задля підтримки та солідарності з Б. Хмельницьким, В. Лупу навпаки налаштував литовську магнатурію проти козаків [28, с. 483].

Я. Радзивілл, як представник протестантської релігії, наступник традиційного союзу Радзивіллів з православними й козаками зокрема, керівник аниткоролівської опозиції, мав можливість зробити Литву союзником українців. Проте, замість підтримки, він здійснює похід на Київ, бере активну участь у боях проти козаків. На останньому вальному сеймі відносини Я. Радзивілла з польським королем вкрай загострилися, отож можливим став його перехід на сторону повсталих у випадку породичання з родом Лупулів.

Османський уряд залишався прихильно налаштованим до Б. Хмельницького, крім того в Стамбулі були зайняті власними справами, у зв'язку з чим, ймовірно, не надали Молдові допомоги під час походу козаків. Крім того, В. Лупу мав напружені відносини з господарями Семигороддя та Валахії [33, с. 129]. Усе це створювало сприятливі умови для успішного проведення Другого молдовського походу.

Поразка козаків у битві під Берестечком (червень 1651 р.) вселила надію Василю Лупу, але не надовго, бо татари, згідно тим же архівним матеріалам, допомогли Б. Хмельницькому реорганізувати свої сили й продовжити війну проти Речі Посполитої та її союзника – Молдови.

Коронна армія, яка була значно менше кількісно, ніж в 1651 р., була дислокована фактично по всій Україні. Керівництво над нею в листопаді 1651 р. після смерті великого коронного гетьмана Миколи Потоцького отримав польний гетьман Мартин Калиновський, воєнноначальник без особливих здібностей. Навесні 1652 р. найважливішим для Богдана Хмельницького було відновлення авторитету після поразки під Берестечком. Козацька старшина в першій половині травня на таємній раді в Чигирині погодилась на відновлення війни з Річчю Посполитою і похід на Молдавію [37, с. 425-427]. З метою недопущення військового союзу козацької України з

Молдовою, польське керівництво направило коронне військо на чолі з коронним гетьманом М. Калиновським у складі 12 тис. кінноти, 8 тис. піхоти та 30 тис. озброєних слуг проти полків Хмельницького. У травні відбулося зіткнення цих військ біля гори Батіг на Поділлі. Поляки зазнали нищівної поразки. Сам М. Калиновський загинув. А результат битви повністю перекреслив Білоцерківську угоду й відкрив Хмельницькому шлях на Молдову [41].

Про свій триумф під Батогом Богдан Хмельницький повідомив молдавського господаря негайно. Не забарився він і з тим, щоб знову нагадати Василю Лупулу про його обіцянку видати свою доньку за старшого гетьманового сина. А закінчив своє послання Хмельницький досить таки недвозначною обіцянкою: «Якщо Вашій милості не хочеться поріднитися зі мною добровільно, то маємо достатньо війська, аби силою змусити це зробити...» [56, с. 157].

Польські полки, поспіхом залишали територію України, Запорозьке військо ще в червні захопило владу в Чернігівському, Брацлавському, Київському воєводствах і східній частині Поділля. Внаслідок у другій половині червня 1652 р. Оскільки в пам'яті Лупу були надто свіжими спогади про козацький похід 1650 р., цього разу він не став баритися із відповіддю, яка, як і слід було чекати, була позитивною. Василь Лупул пішов на поступки і погодився на весілля.

Весілля відбулося 1 вересня 1652 р. Під час двотижневого перебування козацької делегації на весіллі в Яссах, дійшло до переговорів про політичну ситуацію в регіоні між Василем Лупул і представниками козацької старшини на чолі з Іваном Виговським і Павлом Тетерею [37, с. 477-481]. Маловірогідно, щоб тоді були укладені які-небудь договори про спільні козацько-молдавські дії в дунайському регіоні. Незабаром, вже восени 1652 р., молдавський господар почав намагатися збільшити владу клану Лупул-Хмельницьких за рахунок сусідніх територій. В джерелах можна знайти кілька проектів експансії. Один свідчить про захоплення лише

Волощини, новим господарем якою мав стати Тиміш або сам Лупулу, якщо передав би управління Молдавією Тимошу. Згідно іншого, планувалося захопити і Семигород, який отримував Василь Лупул, в такому разі Волощиною мав управляти його син Стефан або родич Михайло (останній брав шлюб з дочкою Богдана Хмельницького), а Молдавією – Тиміш. Лупулу вдалося переконати підтримати ці плани Тимоша, який гостював у нього у кінці 1652 – на початку 1653 рр. в Хотині [37, с. 510].

І хоча весілля молодшої доньки молдавського господаря було обставлене з меншою пишністю, ніж урочистості з нагоди одруження доньки Олени й князя Януша, все ж його розмах справив неабияке враження на сучасників. На зустріч гетьманичу Василь Лупу виїхав в оточенні найтитулованіших молдавських бояр та в супроводі восьмитисячного війська. При цьому сам господар, за словами очевидців, «їхав, як монарх, велич якого не можна передати словами». А у вересні Богдан Хмельницький організував урочисту зустріч молодят у Чигирині. Тут, у пишно прибраній гетьманській резиденції, у святкуванні цієї події, згідно з попередньою домовленістю, мав взяти участь і союзник Хмельницького – кримський хан Іслам-Гірей. Проте з невідомих причин той до Чигирини так і не прибув.

Хоч в результаті походу на Молдову 1652 р. остання стало союзником козацької України, а це закріплене було династичним шлюбом, проте якоїсь вагомої допомоги Хмельницькому здійснено не було. Більше того, за нових геополітичних обставин козаки змушені були самі захищати Молдову.

Амбітна програма Лупу повинна була привести до утворення держави, об'єднаною менш або більш династичною унією, у складі якої знаходилася б значна частина сучасної Румунії. На утворення такого державного організму не погодилися б інші держави цього регіону, перш за все, Габсбурзька імперія і, виконуюча верховну владу над Дунайськими князівствами, Османська імперія. Василь Лупу був досвідченим політиком і мав розуміти цю ситуацію. Напевно, тому, плани його експансії обмежувалися захопленням Волощини і лише після смерті Матея Басараба.

Як відзначає Т. Цисельський, «...Напевно Лупу не планував у 1653 р. атакувати сусідів і не робив ніяких військових приготувань, і не міг розраховувати на військову допомогу від Богдана Хмельницького, оскільки в цей час для останнього пріоритетним напрямом була війна з Річчю Посполитою» [73, с. 5].

Проте у господарів сусідніх князівств Семигорода і Волощини Дьєрдя Ракоці II і Матея Басараба викликало побоювання щодо наслідків одруження Тимоша і Розанди. Їхні побоювання збільшилися від заяв молдавського логофета (канцлера) Штефана Георгіца, який наприкінці 1652 р. прибув в Семигород як посол Лупула. Метою його місії було заспокоїти і переконати Дьєрдя II Ракоці в тому, що Молдавія не готується до війни з сусідніми країнами. Результати місії вийшли повністю протилежними. Штефан Георгіца, не лише не переконав Дьєрдя II Ракоці, але підтвердив побоювання, які були у семигородського і волоського господарів. Ймовірно, Георгіца вирішив позбавити влади Лупулаб. Найпізніше взимку 1653 р. Ракоці та Басараб ухвалили рішення про спільний виступ проти в Молдавії [73, с. 5].

25 березня відділи семигородських військ під командуванням Яноша Кемені, через Карпати увійшли до Молдавії, напевно, захопивши зненацька своїх союзників. Штефан Георгіца, дізнавшись про це, виїхав 3 квітня з Ясс, не попередивши про це інших. Василь Лупу не маючи достатньої кількості військ, відмовився від опору інтервенції семигородських військ і втік до Польщі разом зі своїм двором і казною.

У Польщі Лупу чекав гарний прийом, через його зв'язки з Радзивіллами і Потоцькими. Представник Потоцьких, брацлавський воєвода і подільський староста Петро Потоцький дозволив Лупу разом з родиною розміститися в Кам'янці-Подільському, але його свита (близько 500 чоловік) мала залишитися в обозі, який був біля міста [73, с. 6]. Для Лупу важливіше за охорону було отримати фінансову і військову допомогу для відвоювання трону. Брацлавський воєвода не міг йому її надати. Рішення цього питання знаходилося в компетенції короля і гетьмана. Король Ян Казимир,

вислухавши думку Сенату в Блокове (між 20 і 23 квітня), відмовив, Лупу в наданні військово-фінансової допомоги, і дозволив лише покупку амуніції і перебування на території Польщі, але не в Кам'янці, а у Львові. Польний коронний гетьман Станіслав Потоцький радив шукати допомоги у козаків.

В середині квітня 1653 р. Лупул попросив Богдана Хмельницького про допомогу і отримав позитивну відповідь. Після весілля Тимоша з Домною-Розандою гетьман Б. Хмельницький прагнув зберегти молдовський престол за В. Лупу.

Коли ж В. Лупу втратив його, гетьман послав 19 квітня йому на допомогу 4 полки («козаків-добровольців» з брацлавського, уманського, кальницького і корсунського полків, незначної кількості татар і молдован, та мав 11 гармат. Разом ці сили налічували до 9000 чоловік. Привертає увагу його титулування Тимоша Хмельницького у листі до Василя Лупу «Тимош Хмельницький Гетьман Війська Запорозького», в якому відсутнє означення «наказний», яким по суті він був. По дорозі на Брацлавщині до них приєдналися 2 тис. подільських опришків. під проводом Грицька (Герцерка). Після переходу близько 28 квітня Дністра у районі Ямполя, корпус Тимоша Хмельницького розбив прикордонні відділи і 1 травня – під Поприцями біля річки Лїїа молдавско-семигородське військо під керівництвом Яноша Кемені та Штефана Георгіци (ослаблене відходом волоської допомоги, семигородської піхоти і артилерії). 1 травня завдало поразки 20-тисячному семиградсько-волоському війську й 2 травня козаки без боротьби зайняли Ясси.

. Поінформований про те, «старий господар» вже 4 травня був під Хотином (звідки письмово подякував Яну Казимиру за поради) і 8 травня в'їхав до Ясс у супроводі 3000 козаків [11, с. 659, 663-667; 10, с. 289-290; 5, с. 200-209]. Фактично через чотири тижні Василь Лупул відвоював молдавський престол, але це не означало закінчення війни у регіоні.

Відновивши владу в Молдові, В. Лупу, покладаючи великі сподівання на «сильне» козацьке військо, вирішив захопити ще й Волощину й схилив до

цієї авантюри честолюбного й легковірного Тимоша Хмельницького. Таким чином він вирішив помститися М. Басарабу та Ракоці [45, с. 293; 40, с. 85].

Волоська компанія Тимоша Хмельницького була така ж стрімка, як і молдавська, але закінчилася, як відомо, поразкою. Козацькі полковники прагнули переконати свого воєначальника не робити цього необачного кроку, адже гетьман Богдан Хмельницький не давав вказівки воювати з Волощиною чи Трансільванією. Проте, відчувши смак влади, Тиміш, підбурюваний своїм тестем, дав волю почуттям: вихопив шаблю, він поранив Івана Богуна (за іншими джерелами – генерального осавула Дем'яна Лисовця).

9 травня українсько-молдавське військо за наказом честолюбного молодого гетьманича вирушило в похід й перейшло кордон Волощини, викликавши опір з'єднаних трансільвансько-волоських сил.

До В. Лупу збиралося багато людей. Відтак, на кордоні з Волощиною у своєму війську він мав вже приблизно 8 тис. осіб. Розбивши незначні ворожі загони при переправі через р. Серет, союзне військо рушило вглиб країни, руйнуючи все на своєму шляху. Сили противників на чолі з воєводою Штефаном за допомогою 9-тис. війська стояли табором біля Фокшані. 22 травня українсько-молдавське військо під Фокшанами розгромило 9 тис. волоської кінноти на чолі з великим спатаром Діку Буєску. Після перших сутичок з Лупу та Хмельницьким вони відступили. Але в бою 26 травня біля річки Тележина волохи все ж спромоглися дати тверду відсіч. Тоді в бою загинуло два козацьких сотника. А 27 травня дійшло до зустрічі головних сил супротивних армій біля села Фінти на річці Яловиця, неподалік столиці Валахії Торговище (Тирговіште).

Воєвода Валахії М. Басараб зайняв вигідну позицію на рівнині між р. Гінтою та р. Яловицею (Яломніцею). Козацько-молдовське військо атакувало одразу. М. Басараб тим часом укріпив свій табір. Наступ розпочали молдовські загони, спочатку вдача була на їхній стороні, але волоському війську все ж вдалося вирівняти ситуацію. У цей час у бій вступили козацькі

війська. Але їх вдалося оточити й Тимош Хмельницький був змушений відступати до укріпленого табору. Почалася сильна злива, намок порох і через це козаки змушені були покинути вогнепальну зброю. Бачучи можливість поразки, Т. Хмельницький разом з В. Лупу покинули табір і врятувалися втечею. Після втечі старшини козаки оборонялися до вечора і вночі покинули табір. Хмельницький там часом повернувся в Україну. Фактично, козацько-молдовське військо зазнало катастрофічної поразки й було практично знищене Т.Хмельницький відступив до України [64, с. 8.; 66].

У середині червня Тиміш разом з уцілілими козаками покинув Молдавію (7 липня молодий Хмельницький досяг своєї резиденції в Смілі), а Лупу поспішно формував нову армію. Самому Тимошеві й Лупу, а також більшості козацької старшини вдалося втекти. Невдовзі з України надійшло підкріплення. Однак на боці Волощини тепер виступила Річ Посполита.

Поразка під Фінтою мала негативний вплив на події в самій Україні. Коли відомості про неї дійшли до українського козацького війська, що перебувало у поході на Кам'янець, вони викликали масовий антигетьманський виступ, який, очевидно, відбувся 20 червня 1653 року у таборі під Городком. Звістка про важку поразку стала останньою краплею за обставин гострої нестачі продовольства й фуражу, наростання невдоволення серед козаків грабежами татар та загрози вибуху епідемії моровиці. Зібравшись у величезний натовп, козаки вирушили до гетьманської ставки. Зі свого боку, Б. Хмельницький, дізнавшись про заколот, поспішив до обозу. В дорозі й відбулася зустріч. Оточивши гетьманську карету, «козаки з нечемністю великою» стали докоряти йому за тривалу війну, спустошення міст, голод, від якого помирають їхні дружини й діти, воєнно-політичний союз із ханом, котрий «весь Крим заповнив нами», потурання синові тощо. Хмельницькому вдалося заспокоїти козаків, але він був змушений заявити, що похід завершився, тож військо повернеться до Білої Церкви, де й «станемо очікувати ляхів». Наступного дня військо залишило околиці

Городка. План воєнної кампанії був зірваний через протидію з боку рядового складу козацького війська [56, с. 158].

Становище Лупу все ж не було безнадійним. Турецький султан підтвердив його права на владу, а авторитет козацького війська все ще залишався досить високим.

Однак, в допомозі господарю відмовили татари і спочатку, навіть, Богдан Хмельницький. Лише на початку липня прибув до Ясс загін козаків на чолі з уманським полковником Йосипом Глухом. Врешті-решт Василю Лупулу вдалося зібрати кількотисячну армію. М. Костін оцінює її кількість в 3600 вояків, серед яких було лише 600 козаків, а інші – озброєні селяни. Штефан Георгіца за допомогою волоських і семигородських загонів зібрав близько 3000 солдат, серед яких значний відсоток складала професійні вояки. Тому нічого не було дивного в тому, що в двох наступних битвах перемогли війська Штефана Георгіци. Після поразки, Лупу втік за Дністер, спочатку до Рашкова, а потім в Смілу. Переможець Штефан Георгіца, зорієнтувавшись, що столичні Ясси ніхто не планував обороняти, виділив сильний загін для забезпечення охорони кордону з козаками на Дністрі, а з іншою частиною армії попрямував на останній пункт прихильників Лупу, Сучаву.

Не зважаючи на це, волосько-польські війська вступили до Молдавського князівства та знову передали владу Г. Штефану. В. Лупу був разом з 2 тисячним гарнізоном оточений у Сучавській фортеці. На допомогу молдовському господарю поспішив Т. Хмельницький чолі 8-тисячного війська.

У середині липня гетьман Богдан Хмельницький відправив нове посольство до столиці Туреччини з поясненням причини введення війська до Молдови. При цьому він засвідчував згоду прийняти протекцію султана. З другої половини червня у політиці Стамбула стосовно козацької України намітилася негативна тенденція переходу від всебічної підтримки до нейтралітету. Ця зміна була зумовлена тим, що гетьман зволікав зі складанням присяги Військом Запорозьким на вірність султану, а також

відмовою української сторони виплачувати данину. Вона зміцнилася, коли до Стамбула надійшли відомості про втручання Богдана Хмельницького в молдавські справи. У першій декаді серпня султан визнав молдовським господарем Георгіцу. Водночас кримському ханові зі Стамбула вислали розпорядження попередити гетьмана, щоб той не підтримував Лупу й не відправляти сина з військом до Молдови. Незважаючи на це, Хмельницький послав Тимоша до Сучави із невеликим (8-9 тисяч) контингентом козаків.

Так Б. Хмельницький вирішив відгукнутися на заклик свата, що й стало його вагомим політичним прорахунком. Свого часу він втрутився у внутрішні справи васально залежної від Порти держави, маючи при цьому підтримку султанського уряду (тоді у Стамбулі погодилися на перехід обох Дунайських князівств під вплив Хмельницького), але поява українських військ у Молдові на боці Василя Лупу означала зростання загрози для Волощини й Трансільванії. Це відразу робило їхніх володарів союзниками Речі Посполитої у боротьбі з Україною. Другою небезпечною помилкою гетьмана стало призначення головнокомандувачем козацького корпусу хороброго, але надто запального й недосвідченого у військових справах та особливо політичних інтригах, сина Тимоша замість талановитого полководця Івана Богуна.

Гетьман надав Тимошу корпус близько 9000 козаків з 20-ма гарматами (в джерелах йдеться також від 7000 до 20000 козаків), по дорозі приєдналося до нього до 2000 татар, яких спокушали вже тоді легендарні молдавські багатства. Загони просувались в напрямку Чигирин – Сміла – Біла Церква. Близько 11 серпня в районі Сорок вони перейшли Дністер, під селом Цепилово розбили прикордонні молдавські загони й рушили у бік Сучави. Наляканий інформацією про значні козацько-татарські сили, Георгіца відступив від Сучави і, не дивлячись на прибуття додаткових семигородських загонів, не зважився протистояти силам Тимоша. Тиміш не шукав битви, обійшов союзні війська і в середині серпня досяг Сучави. 16 серпня козацький корпус Т. Хмельницького увійшов до м. Сучава.

Тиміш прибув до Сучави у середині серпня 1653 року. Уже через кілька днів його козаки потрапили у щільну двомісячну облогу. 21 серпня 1653 р. місто оточило 20-тис. молдовсько-польсько-трансильванське військо. Почалася облога. Чисельність війська союзників зросла до 30 тис. осіб. Своєю чергою, в облозі знаходилося близько 6000 козаків, 200 татар і кілька сотень молдавської залози. І хоча сил було достатньо, щоб витримати облогу, і, навіть здійснити спроби вийти з оточення, Тиміш Хмельницький вирішив чекати на обов'язкову, на його думку, допомогу. Облога Сучави продовжувалася сім тижнів. Союзники мали значну кількісну перевагу, але не мали достатньо важкої артилерії. На прохання союзників польське керівництво 29 серпня на таємній раді в обозі під Галичем вирішило надіслати додатковий загін під Сучаву. Керував ним полковник Генрік Денгоф, якому виділено 500-600 драгунів і 4-6 гармат, найбільш правдоподібно 6 і 3-х фунтових. Посилення корпусу Яна Конрадзького польське керівництво планувало й раніше – ще 17 вересня і на початку жовтня [73, с. 11]. Всього поляки спрямували до Молдавії 5000 вояків. Відзначились вони в боротьбі під Сучавою, беручи участь у всіх найважливіших епізодах облоги. Значних втрат польські драгуни зазнали під час штурму козацького обозу 11 або 12 вересня. Козаки зазнали великих втрат, а у вересні 1653 року під час одного з обстрілів сам Тиміш отримав смертельну рану.

Попри смерть Т.Хмельницького (близько 15 вересня 1653 р.) українці мужньо відбивали ворожі приступи.

Після тижневих переговорів козакам вдалося домовитися на більш-менш прийнятні умови капітуляції. За умов укладеної 9 жовтня угоди вони отримали право вільного «проходу зі зброєю в руках». За це повинні були принести присягу, що будуть вірними підданими короля і Речі Посполитої, з господарями Дунайських князівств підтримуватиме мирні відносини, а Василю Лупу не допомогатимуть. Гармати й інше важке вогнепальне озброєння забирали союзники. Під час повернення в Україну козаки й татари

мали відмовитися від пограбувань мирних жителів. Залишили їм 10 корогов, інші мали бути передані полякам і семигородцям. Козаки повинні були віддати всю здобич взяту в Молдавії. Тіло Тимоша Хмельницького козаки могли перевезти в Україну. Щодо Василя Лупу та його родини рішення приймали за сприянням короля Яна Казимира. За договором про капитуляцію дочка Лупу, дружина Тимоша Хмельницького, могла вільно виїхати в Україну, в той час як дружина самого Лупу і його син ставали полоненими семигородського князя, незважаючи на те, що поляки вимагали видати їх литовському гетьману Янушу Радзивіллю. Дружина Василя Лупу зберегла статки і всі власні речі, а Штефан Георгіца забезпечив їй та її сину відповідні їх статусу умови існування. Катерина Лупуне могла вести листуватися без дозволу Штефана Георгіца. Сучавська залога і майже всі бояри склали присягу на вірність новому господарю [73, с. 12]

На початку другої декади жовтня зі зброєю в руках і тілом Тимоша Хмельницького козаки вирушили в Україну [66].

Наприкінці вересня Б. Хмельницький дочекався підходу авангарду кримського війська й, ще не знаючи про смерть сина, наказав частині козацьких полків прямувати до Сучави. Однак проти чергового молдавського походу виступила частина полковників. Вони з'явилися до гетьманського намету й заявили: «Не потрібно де нам обороняти чужу землю, а свою без захисту кидати». Відкритий непослух підлеглих викликав у гетьмана спалах гніву: він навіть вихопив шаблю й рубонув нею по лівій руці черкаського полковника Яська Пархоменка. Однак тут же гетьман охолов, вийшов до старших козаків, звелів викотити бочку меду, тричі вклонився їм до землі, вибачився та попросив підтримати його. Вражені цим вчинком присутні одностайно заявили: «Пане де гетьмане, як тому воля твоя, а бути ми з тобою всі готові»[56, с. 158].

Рятувальна експедиція однак надійшла запізно. Під захистом табору обложені з тілом гетьманича вже вийшли із Сучави та рушили в Україну. Богдан Хмельницький довідався про смерть сина близько 18-19 жовтня 1653

року. Цей удар долі він прийняв з великою мужністю. За свідченням одного з очевидців, гетьман дуже засумував; однак радів з того, що «син його ворогам його живим до рук не потрапив». Тепер він був сповнений рішучості розгромити Річ Посполиту, щоб нарешті «вже війні покласти край».

30 жовтня 1653 р. до гетьманської столиці Чигирини під залпи з гармат внесли труну з покійним Хмельниченком. Вже в грудні 1653 р. Тимоша Хмельницького було поховано в Миколаївській церкві в Суботіві [52, с. 37]. З його смертю втратили актуальність молдавські династичні плани Богдана Хмельницького, пов'язані з відчайдушно хоробрим, але невірноваженим, запальним та надмір впертим його старшим сином Тимофієм.

Георгіца, Матвій Басараб та Дьєрдь II пришвидшили переговори з Польщею про спільні дії проти Богдана Хмельницького. Реальною стає перспектива створення широкої антиукраїнської коаліції, чого найбільше боявся український гетьман. Поразка Сучавської експедиції завдала важкого удару планам Богдана Хмельницького, призвела до його особистої втрати, що не могла не підірвати дух гетьмана, і вкупі із подіями Жванецької кампанії підштовхнула його у бік Московської держави.

Загалом, новий похід Богдана Хмельницького в Молдавське князівство призвів до того, що був завданий удар по союзникові Речі Посполитій, а Запорозьке Військо укріпило свої позиції в регіоні Подунав'я і Балканах. Був укладений вигідний для Богдана Хмельницького мирний договір, отримана згода Василя Лупу видати свою доньку Розанду за Тимофія Хмельницького. Проте, Василь Лупу, поріднившись з Богданом Хмельницьким, постарався використовувати війська українського гетьмана для захоплення влади в сусідній Волощині, що не суперечило початковим інтересам Гетьманщини. Так, у разі захоплення волоського трону, Запорозьке військо забезпечував спокій на своїх західних межах [59, с. 21].

Плани Василя Лупу порушила змова бояр на чолі з логофетом Георге Стефаном, що спирався на підтримку Волощини й Трансільванії [22, с. 199,

202]. Правителі сусідніх з Молдовою князівств побоювалися, що Василь Лупу в союзі з українськими козаками й татарами направить вістря своєї політики проти Волощини, а потім, можливо, і проти Трансільванії. До того ж, правителі цих князівств, Матей Басараб і Ракочі II, були незадоволені посиленням впливу козацької України загалом у придунайському регіоні.

Відтак, у результаті державного перевороту господарем Молдови став Георге Стефан (квітень 1653 р., липень 1653 г. – березень 1658 р.). Що ж до Василя Лупу, то він змушений був покинути Ясси й звернутися за військовою допомогою до Богдана Хмельницького. За наказом гетьмана на допомогу Василю Лупу відправився загін в 12 тис. козаків на чолі з Тимофієм Хмельницьким. Нанісши ряд поразок волосько-трансільванським військам, Василь Лупу повертає собі молдавський трон та спільно з козаками розгортає наступ на Валахію. У битві у Хитрощі молдавсько-козацьке військо терпить поразку. Повторна спроба Василя Лупу повернути собі трон за допомогою Богдана Хмельницького привела до трагічної загибелі Тимофія Хмельницького і втрати ним молдавського трону.

Згодом Висока Порта утвердила на молдавський трон Георге Стефана. Слід підкреслити, що цього разу Георге Стефан користувався підтримкою не тільки Валахії і Трансільванії, але і Польщі [22, с. 203]. Після загибелі Тимофія плани «балканської політики» Богдана Хмельницького були зірвані. Новий правитель Молдови, проте, продовжив пропольську політику, як і повалений ним попередник, Василь Лупу.

Якщо розглядати прагнення Богдана Хмельницького заснувати княжу династію, з погляду традицій українського козацтва, то в його історії були два види гетьманської влади: республіканська та монархічна [59, с. 154]. Богдан Хмельницький починав своє гетьманство за класичною республіканською схемою: він був вибраний козацькою Радою на гетьманство, потім кілька разів підтверджував своє звання, розгромивши під Корсунем гетьманські війська коронного та польного гетьманів, а потім був знов затверджений на своїй посаді, спочатку польським королем Яном

Казимиром (1649 р.), а потім – московським царем Олексієм Михайловичем на Переяславській Раді (1654 р.). Таким чином, відбувся достатньо окремий випадок в історії українського козацтва, коли гетьман знаходився на своїй посаді до кінця життя, що надалі, на думку дослідниці Наталії Полонської-Василенко, і визначило поступове перетворення гетьманської влади з республіканської в монархічну [59, с. 154]. Крім цього, монархічна тенденція виявлялася і в обмеженні участі Ради в ухваленні важливих політичних рішень. Слід також підкреслити, що після загибелі старшого сина Тимофія, який на момент свого одруження вже носив титул гетьмана, плани Богдана Хмельницького заснувати свою княжу династію, поріднившись з Василем Лупу, провалилися.

3.3. Молдавська політика в контексті придунайського зовнішньополітичного вектору українського Гетьманату.

Зі смертю Тимоша Б. Хмельницький змінив свої плани відносно Молдови та відмовився від планів зробити її своїм союзником. Не зважаючи на це, відносини країни підтримували і в подальшому.

Так новий володар Молдови Г. Штефан намагався встановити добросусідські відносини з гетьманом та навіть отримати його підтримку у боротьбі з Кримським ханством і Туреччиною. У липні-серпні 1654 р. в Яссах були проведені перемовини з українськими послами Д. Лисовцем та В. Іскрицьким, які завершилися відновленням дипломатичних відносин двох держав.

Унікальність відносини українського уряду Б. Хмельницького з Молдовою полягає в тому, що на відміну від інших держав, з якими гетьман підтримував відносини дипломатичними методами (відправлення листування чи посольств), питання, пов'язані з Молдовським князівством вирішувалися переважно військовими способами. Взагалі проаналізувавши усі плани українського гетьмана щодо цієї придунайської держави, можна дійти

висновку про існування масштабного молдавського проєкту Б. Хмельницького.

У цьому проєкті можна виокремити декілька основних цілей, які склали його основу. Насамперед, на нашу думку, завдання полягало в тому, щоб схилити молдавського господаря Василя Лупу до військово-політичного союзу з козацькою Україною, а також відмову князівства від підтримки Речі Посполитої. У випадку виконання цього першого пункту відкривалися хороші перспективи. Серед них відзначимо – породичання з монаршими родинами Європи (це б підвищило авторитет Української козацької держави та дало підстави на претензії на владу в Молдові чи Україні); зближення у відносинах з іншими придунайськими державами (Семигороддя, Волощина); можливість прихилити на свій бік Януша Радзивілла, який був фактичним володарем Великого князівства Литовського) тощо. Проте, на жаль, реалізувати ці плани вдалося лише частково. «Молдавський проєкт» вимагав великих військових зусиль та ресурсів Української козацької держави. Крім того, якщо початок його реалізації був досить успішним (остаточне схилення В. Лупу на свій бік, та одруження на його донці Домні-Розанді Тимоша Хмельницького), то пізніше це призвело до ряду проблем. Так, Януш Радзивілла не вдалося схилити на свою сторону. Замість зближення з Семигороддям та Волощиною відбувалася агресія останніх проти Молдови з метою усунення В. Лупу та передачі влади С. Георгіцу. Захист свого союзника вимагав відправлення до князівства частини козацьких військ, які були потрібні на центральному фронті бойових дій. Якщо козакам спочатку щастило, то у 1653 р. вони зазнали поразки під Тарговищем, а у вересні під час облоги Сучави загинув син гетьмана Тиміш [48, с. 205].

По факту ця подія призвела до того, що гетьман відмовився від виконання молдавського проєкту й тепер відносинам з князівством надавав третьорядного значення.

Проте, загалом придунайський вектор у зовнішній політиці Української

держави залишався актуальним. Відтак, і «молдовське питання» не було остаточно зняте. Адже, розвиваючи стосунки з Волощиною, чи Трансільванією, Б. Хмельницький створював можливості й для реалізації давніх планів стосовно Молдови.

З огляду на це варто коротко окреслити загальні моменти, що стосувалися придунайської політики гетьманського уряду Богдана Хмельницького. Загалом у Придунайському регіоні розташовувалися близькі сусіди Гетьманщини – православні Молдавія та Волощина, а також протестантська Трансільванія. Всі вони перебували у васальній залежній від Османської імперії, а також перебували у добрих стосунках з Річчю Посполитою.

Значним динамізмом відзначалися у цей час дипломатичні відносини українського керівництва з Трансільванією найпотужнішою у військово-політичному плані державою Південного регіону. Формуванню цих стосунків сприяла традиційна антикатолицька політика протестантської Трансільванії, а також амбітні плани її правителів – Д'єрдя (Юрія) I Ракоці, а згодом його сина Д'єрдя II Ракоці щодо планів зайняття польського трону [71, с. 88].

Трансільванія безпосередньо межувала з Польщею й була спроможною виставити на її кордони доволі боездатну армію. Саме тому Б. Хмельницький, ще готуючись до воєнної кампанії 1649 р., а також пізніше, розуміючи неминучість нових військових зіткнень з Польщею, прагнув за будь-яку ціну залучити трансільванського князя до антипольської коаліції. З цією метою упродовж початку 1650-х рр. Трансільванію відвідало ряд українських посольств, на чолі яких стояли досвідчені дипломати та впливові козацькі урядовці П.Тетеря, І.Виговський, В.Верещака, С.Сірий та інші.

У листопаді 1648 р. Б. Хмельницький звернувся з проханням до правителя Трансільванського князівства Ю. Ракоці: «...ми одностайно бажаємо мати твою найсвітлішу високість опікуном і королем Польщі, нашої батьківщини» [71, с. 89].

На думку Т. Чухліба, «...одним з головних чинників, яким керувався Б. Хмельницький стосовно протегування кандидатури Ю. Ракоці на польський трон, було велике бажання чимшвидше одержати військову допомогу для продовження боротьби з польською армією» [77, с. 90]. Про важливість такого кроку гетьмана свідчило й те, що для укладення договору до самої Трансільванії відправили представницьке українське посольство на чолі з самим генеральним писарем І. Виговським.

У середині лютого 1649 р. вже український гетьман приймав послів з Трансільванії. Він їм заявив, що не відмовиться від ідеї бачити князя цієї країни в якості свого протектора. Поряд з тим, слід сказати, що Б. Хмельницький погоджувався скласти присягу трансільванському князю про підданство тільки на основі чотирьох з шести присланих пунктів проєкту українсько-трансільванської угоди. У вересні того ж року у листі до трансільванського князя Б. Хмельницький декларував його номінальний протекторат над Україною-Гетьманщиною: «...і себе з усім Військом Запорозьким найохотніше віддаю до всіх послуг Вашої найяснішої високості і цілую руку вашої найяснішої високості, щоб вона зволила, як і раніше, зберігати і захищати нас своїх підданих у прихильності, ласці, опіці» [4, с. 328]. На думку українських вчених, наведене висловлювання було не чим іншим, як дипломатичною декларацією. Власне це й засвідчив подальший розвиток українсько-трансільванських відносин: обмін посольствами і ненадання Трансільванією необхідної допомоги.

Історик В. Борисенко зазначає, що «...у 1656 р. спостерігається новий етап українсько-трансільванських відносин. Так, у вересні було підписано договір, у якому Україна однозначно заявляла про свої права на «всю Русь до Вісли». У листопаді Трансільванія уклала аналогічний договір зі Швецією і дослідник робить висновок, що Гетьманщина опинилася в коаліції держав, причому одна з них перебувала у стані війни з Росією» [24, с. 78]. В грудні 1656 р. гетьман направив Юрію Ракоці, який розпочав дії проти Польщі, 20-тис. військо полковника А. Ждановича, до якого приєднався полк І. Богуна.

Спільними силами були розгромлені поляки під Замостям, а також взяті польські міста. Різкі зміни відбулися у липні 1657 р., коли Ю. Ракоці був розгромлений поляками та татарами, а 27 липня помер гетьман Б. Хмельницький.

В. Горобець звертає увагу на дипломатію Б. Хмельницького з Трансільванією після укладення Віленського перемир'я. Він наголошує на тому, що «...віленські домовленості Москви ігноруються Чигирином. Як приклад наводиться гетьманський універсал від 10 січня 1657 р. про направлення козацького війська на допомогу Трансільванії у її боротьбі з Польшею, що суперечило польсько-російським домовленостям щодо припинення військових дій. Окрім того, різким дисонансом з ними стало продовження перемовин зі шведською стороною, вироблення по принципу домовленості відносно підписання договору про дружбу із союзником шведського короля – курфюрстом Бранденбургу Фрідріхом Вільгельмом (червень 1657р.)» [32, с. 185].

Висновок до розділу 3

Отже, Молдова зайняла важливе місце у зовнішній політиці гетьманського уряду Богдана Хмельницького. Передумовою для цього були традиційні давні активні українсько-молдавські стосунки та тривала практика співпраці козаків з тамтешніми правителями.

Особливий акцент на Молдові був зумовлений декількома чинниками. По-перше, це територіальна близькість та стратегічна важливість розташування цього князівства (союз з Молдовою був надзвичайно важливим з огляду на перспективи продовження війни проти Польщі). По-друге, важливу роль відігравала конфесійна спорідненість (православна релігія). По-третє, мали місце традиційно тісні молдавсько-українські (козацькі) зв'язки та інтенсивні контакти, які сформувалися ще з кінця XV ст.

Хмельницький спробував заснувати козацько-молдавську династію, одруживши свого старшого сина Тимофія на Розанді, доньці молдавського господаря Василя Лупу.

Проте зовнішньополітичні прорахунки, загострення стосунків всередині придунайського регіону, недосвідченість самого Тимофія, старшого сина Богдана Хмельницького, не дали змогу здійснитися гетьманським планам. Смерть Тимоша, розрив стосунків з Молдовою і оформлення антиукраїнського молдавсько-польського альянсу поставило козацьку Україну на межі краху, що й зумовило активізацію пошуків гетьманом нового союзника, яким виступила в цей час Московська держава.

ВИСНОВКИ

З початком в Україні національної революції та утвердженням держави Війська Запорозького українським гетьманським урядом проводилася активна зовнішня політика спрямована на забезпечення процесу українського державотворення та створення найсприятливіших умов для завершення революції та досягнення основної цілі – утвердження соборної та незалежної Української держави.

Одним з напрямків зовнішньої політики Богдана Хмельницького були стосунки з країнами придунайського регіону, зокрема з Молдавією. Особливий акцент на Молдавії був зумовлений декількома чинниками. По-перше, територіальна близькість та стратегічна важливість розташування цього князівства (Союз з Молдовою був надзвичайно важливим з огляду на продовження війни проти Польщі). По-друге, конфесійна спорідненість (православна релігія). По-третє, традиційно тісні молдавсько-українські (козацькі) зв'язки та інтенсивні контакти, які сформувалися ще з кінця XV ст..

Козацтво як військова сила зробило значущий вплив на політичну історію Молдови. В цій ролі воно починає проявляти себе поблизу молдавської межі ще з 10-х - 20-х рр. XVI в., поступово роблячи весь більший військовий вплив на політичну ситуацію, як в Молдові, так і в Північному Причорномор'ї. Військові вилазки козаків проти Кримського ханства, Османської імперії, Молдови, Валахії, Москви і Речі Посполитої впродовж XVI в. почали частішати, а їх масштабність, тривалість походів – збільшуватися.

Першим козацьким ватажком, який з опорою на запорізьке козацтво вирішив зайняти молдавський трон, і хто випробував дії козацтва як військово-політичну силу на молдавському напрямі, був український князь Дмитро Вишневецький (Байда). Пізніше такі спроби відбулися в 1563 р. та в 1577-1592 рр.

Дана практика була продовжена в свій час і Богданом Хмельницьким. Виношуючи плани формування в козацькій Україні монархічної форми правління та утвердження правлячої династії Хмельницьких, саме встановлення родинних зв'язків з династією молдавського господаря український гетьман розглядав як шлях досягнення цієї мети. Цьому сприяти мало те, що в Молдавії склалася практика, коли зайняти трон міг будь-хто, в тому числі, виходець з середовища запорізького козацтва.

Хмельницький спробував заснувати козацько-молдавську династію, оженивши свого сина Тимофія на доньці молдавського господаря Василя Лупу, Розанді.

Проте зовнішньополітичні прорахунки, загострення стосунків всередині Придунайського регіону, недосвідченість самого старшого сина Богдана Хмельницького не дали змогу здійснитися планам Богдана Хмельницького. Смерть Тимоша, розрив стосунків з Молдовою і оформлення антиукраїнського молдавсько-польського альянсу поставило козацьку Україну на межу краху, що й зумовило активні пошуки гетьманом нового союзника, яким виступила в цей час Московська держава.

Унікальність відносини українського уряду Б. Хмельницького з Молдовою полягає в тому, що на відміну від інших держав, з якими гетьман підтримував відносини дипломатичними методами (відправлення листування чи посольств), питання, пов'язані з Молдовським князівством вирішувалися переважно військовими способами.

Проаналізувавши усі плани гетьмана щодо цієї придунайської держави, можна говорити про існування масштабного молдавського проекту Б. Хмельницького.

Можна виокремити декілька основних цілей, які склали основу такого проекту. Насамперед, на нашу думку, завдання полягало в тому, щоб схилити молдавського господаря Василя Лупу до військово-політичного союзу з козаками, а також відмову князівства від підтримки Польщі. У випадку виконання цього першого пункту відкривалися хороші перспективи.

Серед них відзначимо – породичання з монаршими родинами Європи (це би підвищило авторитет козацької держави та дало підстави на претензії на владу у Молдові чи Україні); зближення у відносинах з іншими придунайськими державами (Семигороддя, Валахія); можливість прихилити на свій бік Я. Радзивіла (фактично володаря Великого Князівства Литовського) тощо. Проте, на жаль, реалізувати ці плани вдалося лише частково. «Молдавський проект» вимагав великих військових зусиль та ресурсів козацької держави. Крім того, якщо початок його реалізації був досить успішним, то пізніше це призвело до ряду проблем. Так, Я. Радзивіла не вдалося схилити на свою сторону. Замість зближення Семигороддя та Волощиною відбувалася агресія останніх проти Молдови з метою заміни В. Лупу на С. Георгіцу. Захист свого союзника вимагав відправлення до князівства частини козацьких військ, які були потрібні на центральному фронті бойових дій. Важким ударом для Великого українського гетьмана стала загибель під час облоги Сучави його старшого сина Тимоша.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

1. Бевзо О. А. Львівський літопис і Острозький літописець. Київ , 1971. 200 с.
2. Величко С. В. Літопис. Київ : Дніпро, 1991. Т. 2. 642 с.
3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3-х т. Т. 1. 1620-1647 гг. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. 587 с.
4. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3-х т. Т. 2. 1648-1651 гг. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. 560 с.
5. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы. В 3-х т. Т. 3. 1651-1654 гг. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. 647 с.
6. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. (упоряд. Ю.Мицик). Т.1 (1648-1649 рр.). Київ : НАНУ, 2012. 680 с.
7. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. (упоряд. Ю.Мицик). Т.2 (1650-1651 рр.). Київ : НАНУ, 2013. 693 с.
8. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. (упоряд. Ю.Мицик). Т.3 (1651-1654 рр.). Київ : НАНУ, 2014. 424 с.
9. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. (упоряд. Ю.Мицик). Т.4 (1655-1658 рр.). К.: НАНУ, 2015. 540 с.
10. Документи Богдана Хмельницького / [упор. І. Крип'якевич, І. Бутич]. Київ : Вид.-во АН УРСР, 1961. 740 с.
11. Документы об освободительной войне украинского народа. 1648–1654 гг. / [АН УССР. Ин-т истории; Архивное упр. при Совете Министров УССР;

12. Каменецкая хроника <http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Kamenec/ frametext.htm>
  13. Киевская летопись (1241-1621). URL : http://vostlit.info/Texts/Dokumenty/Ukraine/XVII/1620-1640/Kiev_let/text.htm
  14. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. Київ : Т-во Знання" України, 1992. 192 с.
  15. Літопис Самовидця . Київ : Наукова думка, 1971. 205 с.
  16. Полное собрание русских летописей. Т. 32. Москва : Наука, 1975. 234 с.
  17. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. Київ : Наук. думка, 1992. 333 с.
  18. Щоденник Еріха Лясоти. URL : <http://inskoz.iatp.org.ua/book/las.htm>
- Література:**
19. Апанович О. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50 - 70-ті роки XVII ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 299 с.
  20. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність. Київ : Варта, 1994. 96 с.
  21. Артамонов В. А. Очаги военной силы украинского народа в конце XVI – нач. XVIII в. *Белоруссия и Украина: История и культура*. Москва : Наука, 2003. С. 59-66.
  22. Байдаус Э. Штрихи к политическому портрету Б.Хмельницкого в контексте молдавско-украинских отношений (1648-53 гг.). *Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII ст.* Київ : Інститут історії України НАНУ, 2000. С.197-206.
  23. Бантыш-Каменский Д. История Малой России. Київ : Час, 1993. 656 с.
  24. Борисенко В. Й., Бульвінський А. Г., Візер С. О. Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст. Київ : Вид-во «Станий світ» : Вид. Т. Мосієнко, 2006. 256 с.

- 25.Брехуненко В. Витоки кримської політики Богдана Хмельницького. Укр. іст. журнал. 1995. № 4. С. 87–92.
- 26.Бутич І. До історії українсько-трансільванських взаємин (1648-1656). *Архіви України*. 1966. № 3. С. 62-66.
- 27.Винар Л. Молдавська концепція Богдана Хмельницького в роках 1648-1653. *Козацька Україна: Вибрані праці*. Київ-Львів-Нью-Йорк-Париж, 2003. С. 309-311.
- 28.Голобуцький В. А. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. Київ : Госполитиздат УССР, 1962. 360 с.
- 29.Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ : Вища школа, 1994. 539 с.
- 30.Гонца Г. В. К истории молдавско-турецких отношений начала XVI в. *Россия, Польша и Причерноморье в XV – начало XVIII в.* Москва : Наука, 1979. С.53-61.
- 31.Гонца Г.В. Общие и особенные черты в положении Молдавии и стран балканського полуострова в системе господства Османской империи (до конца XVI в.). *Молдавский феодализм: Общее и особенное*. Кишинев : Штиинца, 1991. С. 94-130.
- 32.Горобець В. «Волимо царя східного...»: Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ : Критика, 2007. 462 с.
- 33.Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. Київ : Ін-т іст. Укр. НАНУ, 2001. 533 с.
- 34.Грушевський М. Очерк истории украинского народа. Київ : Либідь, 1990. 400 с.
- 35.Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ : Наукова думка, 1995. Т. VII. 624 с.
- 36.Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ : Наукова думка, 1996. Т. VIII. 856 с.

37. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ : Наукова думка, 1998. Т. IX-I. 408 с.
38. Гурбик А. Україна і трансільванське князівство в умовах Раднотської коаліції. *Україна – Угорщина : спільне минуле та сьогодення*. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14–16 квітня 2005 р.) / [відп. ред. В. А. Смолій]. Київ : Ін-т іст. Укр. НАНУ, 2006. С. 134–153.
39. Гурбик А. Український гетьманат в умовах Віленсько-раднотської системи міжнародних відносин 50-х років XVII ст.: історіографічний аспект проблеми. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)* / [ред. кол. : В. А. Смолій (гол. ред.), В. Станіславський, Т. Чухліб та ін.]. Київ : Ін-т іст. Укр. НАНУ, 2008. Вип. 8. С. 195–219.
40. Дамьян В. Украинское казачество в политической истории Молдавского княжества (вторая половина XVI – начало 80-х гг. XVII в.). Дис. доктора ист. наук. Кишинэу, 2007. 175 с.
41. Дробіна Л. Формування українсько-молдавських відносин у 1650 р.
URL :
<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/251338.pdf>
42. Исторические связи народов СССР и Румынии. Т.1. Москва : Наука, 1965. 363 с.
43. История Русов или Малой России. Москва : В Университетской Типографии, 1846. 257 с.
44. История стран Азии и Африки в средние века. Москва : Изд. Московского университета, 1960. 560 с.
45. Костомаров Н. И. Богдан Хмельницкий. Киев : Радуга, 2004. 843 с.
46. Крип'якевич І. Історія Українського війська. Ч.1. Львів : Видання Івана Тиктора, 1936. 288 с.
47. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / [відп. ред. Ф. П. Шевченко, І. Л. Бутич, Я. Д. Ісаєвич]. 2-е вид., випр. і доп. Львів : Світ, 1990. 408 с.

48. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва. *Український історик*. 1969. № 1-3. С. 23-37.
49. Лепявко С. Військово-політична діяльність українського козацтва в контексті міжнародних відносин (1561-1595). Автореф. дис. канд. іст. наук. Київ, 2000. 35 с.
50. Лепявко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. Чернігів : Сіверянська думка, 1996. 288 с.
51. Маркевич Н. История Малороссии. Москва : Тип. Августа Семена, 1842. Т. 2. 673 с.
52. Матях В. Тиміш Хмельницький. *Полководці Війська Запорозького*. Київ : Видавничий дім «КМ Academia», 1998. С. 365-367.
53. Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. Дніпропетровськ : ВПОП «Дніпро», 1996. 262 с.
54. Молдавия в эпоху феодализма. Т. III. Кишинев, 1982. 405 с.
55. Нариси з історії дипломатії України / О. І. Галенко, Є. Є. Комарніцький, М. В. Кірсенко та ін. під ред. В. А. Смолія. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. 736 с.
56. Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба \ В. Горобець, Т. Чухліб. Київ : Наукова думка, 2004. 310 с.
57. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв. Москва : Наука, 1984. 302 с.
58. Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последней трети XIV – нач. XIX в.) / П. Ф. Параска, Л. Е. Семенова, Г. В. Гонца и др. Кишинев : Штиинца, 1987. 463 с.
59. Полонська-Василенко Н. История Украины : У 2 т. Т.2. Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. Київ : Либідь, 1995. 608 с.

- 60.Сергійчук В. І. Іменем Війська Запорозького : Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – XVII століття. Київ : Україна, 1991. 253 с.
- 61.Смолій В. А., Степанков В. С. Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б. Хмельницького (1648 – 1657 рр.). *Нариси з історії дипломатії України*. Київ , 2001. 162 с.
- 62.Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.;
- 63.Смолій В., Степаков В. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. Київ , 1992. 41 с
- 64.Смолій В., Стнепанков В. Українська національна революція 1648 – 1676 рр. крізь призму століть. *Укр. іст. журнал*. 1998. № 3. С. 3-12
- 65.Соловьев С. М. История России с древнейших времен. *Сочинения*. В 18 кн. Кн.V. Т. 9-10. Москва : Мысль, 1990. 718 с.
- 66.Степанков В. С. Молдовські походи Б. Хмельницького і Т. Хмельницького 1650, 1653. *Енциклопедія історії України*: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Moldavski_Khmelnyskoho_1650
- 67.Стецюк К. І. З історії соціально-політичної боротьби в Україні в 60-х роках XVII ст. (Чорна рада 1663 р.). *Наукові записки інституту історії (АН УРСР)*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. Т. 9. С. 225-250.
- 68.Субтельний О. Історія. Україна. Київ , 1991
- 69.Федорук Я. В. Наймане козацьке військо (XVI – середина XVII ст.): ідеологія, організація та військове мистецтво. Автореферат дис. канд. іст. наук. Чернівці, 2000. 22 с.
- 70.Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Б. Хмельницького і формування його політичної програми (1648 - серпень 1649 рр.) Львів : АН України, Ін-т укр. археографії., 1993. 68 с.

71. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. Частина 1: 1654 рік. Львів : «Місіонер», 1996. 262 с.
72. Федорук Я. Переговори Речі Посполитої з Москвою і укладення Віленського миру (1654 – 1656). *Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження)*. Київ : Смолоскип, 2003. 796 с.
73. Цисельський Т. Козацтво та Річ Посполита в боротьбі за Молдавський престол у 1653 р. *Чорноморська минушина*: Зб. наук. пр. 2010. Вип. 5. С. 3-13.
74. Черкас Б. В. Українське козацтво у 20–30-х рр. XVI ст. URL : www.inskoz.iatp.org.ua/stati/tcer.htm
75. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр. Київ : Інститут історії України НАНУ, 2003. 518 с.
76. Чухліб Т. Концепція полівасалітетної підлеглості Б.Хмельницького та українсько-російські взаємовідносини середини XVII ст. *Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин*. Київ , 2003. С.146-173
77. Чухліб Т.В. Український гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2-х кн. Київ : Ін-т іст. Укр. НАНУ, 2018. Кн.1. 610 с.
78. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 2. 560 с.
79. Яковенко Н. Нариси Історії України: З найдавніших часів до кінця XVIII ст. URL : <http://www.vesna.org.ua/txt/yakovenkon/znaid/r5-1.html>